

Konrad
Adenauer
Stiftung

НОВ
БЪЛГАРСКИ
УНИВЕРСИТЕТ

АНАЛИЗ

Нагласи на мюсюлманите в България – 2016 г.

Обществената необходимост да се разширяват зоните на съвместимост и да се редуцират зоните на несъвместимост в отношенията между религиозните общности изисква добро познаване на самите общности. Това е основният мотив за провеждането на емпирично национално представително изследване „*Нагласи на мюсюлманите в България – 2016 г.*“ което е посветено на широк спектър от нагласи на мюсюлманите в България.

Настоящото изложение има за цел въз основа на получените данни от изследването да представи определящи черти от днешния образ на българските мюсюлмани. Там, където е възможно, ще бъде проследена динамиката през последните пет години чрез сравнение с данните от аналогичното изследване „*Нагласи на мюсюлманите – 2011*“ Разбира се, картината ще остане половинчата, ако в бъдеще не бъде проведено и реципрочно изследване за нагласите на другата голяма религиозна общност в България – християните.

Международен и вътрешен контекст. Мюсюлманите в България продължават да бъдат под влиянието на твърде сложната ситуация в населените с мюсюлмани Близък Изток и Северна Африка. Конфликтите в тези региони създадоха благоприятна среда за бурно политическо и военно разрастване на насилствения ислямизъм, който предприема мощни терористични атаки в различни точки на земното кълбо. Противопоставянето на ислямизма срещу останалия свят се превърна в една от основните заплахи за световния мир и сигурност. Този външнополитически контекст още през 2011 г. дава отражение както върху нагласите на мюсюлманите в страната, така и върху настроенията в останалата част на българското общество – тревожността нарасна, отделни сегменти от обществото бяха обхванати от анти-ислямски нагласи, достигащи до ислямофобия.

Във вътрешен план мюсюлманската общност у нас беше раздирана от вътрешни борби в продължение на повече от два века след падането на комунистическия режим. Мюсюлманското вероизповедание, намиращо се до 1989 г. в пълна подчиненост на провеждащия атеистична и асимилаторска политика комунистически режим., все още трудно преживява трансформацията

си в адекватна независима религиозна институция, призвана да се грижи за духовния живот на мюсюлманите. Този процес беше силно затруднен от груби намеси на някои български правителства и на някои политически партии във вътрешноорганизационния живот на мюсюлманската общност. Към това се добавят и финансови трудности. Държавната субсидия е крайно оскъдна, а в същото време процесът на възстановяване на собствеността на редица вакъфски имоти протича с големи трудности.

Мюсюлманите в България имат естествено установени исторически, религиозни и културни връзки с Турция, в която живеят стотици хиляди техни родственици. Това предопределя традиционно положителните нагласи, които те имат към съседната държава. След идването на власт на Партията на справедливостта и развитието през 2002 г. Турция активизира своята политика на разширяване и укрепване на нейните връзки с мюсюлманските общности в държавите, намиращи се днес на територията, заемана през втората половина на 19 век от бившата Османска империя, включително и с мюсюлманската общност в България.

В изпълнение на тази нова политика влиянието, което Турция оказва на мюсюлманското вероизповедание в страната, значително се разрасна през последните години. За това допринасяше и сключено през 1998 г. споразумение между държавните институции, които отговарят по религиозните въпроси в България и Турция, по силата на което финансирането на Висшия ислямски институт в София и на трите средни мюсюлмански училища в страната до първата половина на 2017 г. беше поето преимуществено от турски източници. Недостигът на средства на мюсюлманското вероизповедание от собствени източници и от българската държава се запълваше през годините от Турция и други мюсюлмански държави и фондации.

През последните години мюсюлманското вероизповедание осъществява своята дейност при по-благоприятни условия. След дълги съдебни борби и политически вмешателства през 2011 г. беше регистрираният избрания главен мюфтия и Висш мюсюлмански съвет и одобрен устава. Това внесе стабилност и спокойствие в дейността на вероизповеданието. През този период укрепна и дейността на Висшия ислямски институт, в работата на който се включиха висококвалифицирани богослови, получили своето образование и научни степени у нас и в други страни. Не на последно място роля играеше и финансирането от Турция. В резултат на всичко това Главното и районните мюфтийства активизираха и подобриха своята духовна дейност.

В периода между двете изследвания – от 2011 г. до 2016 г. вниманието на обществеността беше ангажирано с два съдебни процеса, на които бяха привлечени за подсъдим мюсюлмани. През 2009 г. започва досъдебно производство срещу 13 имами и религиозни дейци, повечето от Родопите и двама от Пазарджик. През 2010 г. в техните домове бяха извършени обиски, като бяха иззети книги, електронни носители, компютри, записни книги и парични суми. Обиските предизвикаха напрежение сред мюсюлманите в различни краища на Родопите и в Пазарджик

През 2012 година срещу 13-те имами и религиозни дейци беше повдигнато обвинение и през 2014 г. те са осъдени с различни наказания от Окръжния съд в Пазарджик „за проповядване на антидемократична идеология

– идеологията на салафитското направление на исляма“ и за членуване в организация, „която си е поставила за цел проповядване на антидемократична идеология – салафитското направление на исляма“. През 2016 г. Върховният касационен съд изцяло отмени присъдите и върна делото да се гледа отново от Пловдивския апелативен съд. Това досъдебно и съдебно дирене, което още не е приключило, предизвика както напрежение между мюсюлманите, така и нарастване на ислямофобските нагласи в макрообществото.

В средата на 2015 г. започна ново дело – Окръжната прокуратура в Пазарджик внесе обвинителен акт срещу 14 мюсюлмани от ромските квартали в Пазарджик, Асеновград и Пловдив, обвинени в проповядване на омраза на религиозна основа и разпространяване на идеите на терористичната организация ДАЕШ. Един от обвинените беше обвиняем и в предишния процес. Делото влезе в Пазарджишкия окръжен съд в началото на 2016 г.

Друг източник на напрежение в обществото в периода 2011-2016 г. е носенето от някои жени на облекла, които напълно закриват лицата им (никаби или бурки). Всъщност, мюсюлманките в България не носят такива облекла, с изключение на ограничен брой жени в някои ромски квартали. Пазарджишкият общински съвет, а след него и няколко други общински съвета въведоха забрана за покриване на лицата на публични места. На 30 септември 2016 г. парламентът прие окончателно Закон за ограничаване на носенето на облекло, прикриващо или скриващо лицето. Дебатите и окончателната забрана на носене на облекла, прикриващи лицата на мюсюлманките, бяха придружени с ислямофобска пропаганда и предизвикаха допълнително напрежение сред мюсюлманите в някои ромски квартали и по-специално в Пазарджик.

Предшестващи изследвания. Социологията на религиозните общности има натрупан не малък опит в България. Без претенция за изчерпателност ще споменем някои от емпиричните социологически изследвания в тази област:

- През 1962 г. под научното ръководство на проф. Живко Ошавков е осъществено мащабно социологическо изследване на религиозността на населението в България (Ошавков, 1968). Анкетирани са 42 664 души чрез въпросник, попълнен от анкетърите, и 20 675 чрез пряка анонимна анкета. Разгледани са поотделно религиозните нагласи на етническите групи – българи, турци, цигани. Изследването е предназначено да обслужи атеистичната политика на комунистическия режим. То е предшествано от съвещание „За състоянието и задачите на атеистичната пропаганда сред турското население“, организирано от ЦК на БКП през март 1960 г. Заглавието на публикацията на изследването – „Процесът на преодоляване на религията в България“ красноречиво показва неговия обслужващ партийната политика характер.
- През 1992 г. по поръчка на Канцеларията на президента се провежда изследването „Етнокултурната ситуация в България – 1992“ (Георгиев и др., 1993). Интервюираните лица са разделени на 4 групи – българи-християни, турци, българомохамедани и цигани. Целта на изследването е да се измерят дистанциите между тези групи, което да подпомогне

държавната етническа политика. В анкетата е включен блок за религиозните нагласи.

- През 1992 година Националният статистически институт (НСИ) провежда паралелно с преброяването на населението и жилищния фонд представително социологическо проучване „Религията и пълнолетното население“ под ръководството на доц. Петко Божиков (Божиков, 1992). Направен е анализ, както на общата религиозност на населението, така и на религиозността на двете основни религиозни групи – християни и мюсюлмани.
- През 1994 г. и 1997 г. под ръководството на проф. Петър-Емил Митев се провеждат две емпирични изследвания с едно и също заглавие: „Връзки на съвместимост и несъвместимост във всекидневието между християни и мюсюлмани в България“, които включват четири етноконфесионални извадки: българи (българи-християни), турци, българомохамедани (българи-мюсюлмани) и роми (цигани). (Митев и др., 1995; Митев и др., 1997; Митев, 2016).
- През 1998 г. екип от Института по социология под ръководството на проф. Георги Фотев провежда национално представително изследване „Съседството на религиозните общности в България“. Разпределението по самооценка на религиозната принадлежност е: православни, мюсюлмани, други, нерелигиозни. Разпределението по етнокултурни общности е: българи, българомохамедани, турци, цигани, други (Фотев, 2000).
- През същата 1998 г. Институтът за източноевропейска хуманитаристика съвместно с фондацията „Междуетническа инициатива за човешки права“ осъществяват регионалното изследване „Планината Родопи – усилията на прехода“ (Григоров и др., 1998). Направени са две етноконфесионални разпределения. Едното е според самоидентификацията на респондентите: (българи, българомохамедани (помаци), турци, цигани, аромъни. Другото е според оценката на „другите“ (по мнението на анкетаторите и местните органи на властта): българи-християни, българи-мюсюлмани, турци, цигани, агюпти и аромъни.

Подемът в социологията на етническите и религиозните групи през 90-те години на 20 век е последван от затишие през първото десетилетие на 21-то столетие.

За разлика от цитираните емпирични проучвания, изследването от 2011 г. и дискутираното тук от 2016 г., осъществени от екипи на НБУ и Алфа рисърч, съсредоточават вниманието си върху широкоспектърно изследване на нагласите само на една религиозна общност – мюсюлманската.

Такъв е подходът и на колектив от Научноизследователския център към Висшия ислямски институт (НИЦ към ВИИ) с ръководител доц. Ибрахим Ялъмов, който провежда през 2015 година емпирично социологическо

изследване сред 2566 лица. (Ялъмов, 2017). То няма претенция за представителност. Анкетата е проведена в 167 населени места от 24 области (без областите Габрово, Кюстендил, Перник и София-област). Извадката е съставена въз основа на предоставен от Главното мюфтийство списък на всички регистрирани мюсюлмански настоятелства, които са местни поделения на мюсюлманското вероизповедание. Анкетаторите са доброволци от настоятелствата. Профилът на извадката е очертан от завишен брой на мъжете (62.9%) спрямо жените (36.2%), относително висока образование (20.4% висшисти), относително висока степен на религиозност (36.3% дълбоко религиозни), висок дял на молеци се пет пъти на ден (41.7%), висок дял на притежаващите у дома Корана (92.6%) .

Както ще се види по-долу, методиката на настоящото изследване е различна от тази на НИЦ към ВИИ и не е възможно да се правят количествени сравнения между двете. В същото време те могат качествено да се допълват, за да се очертае по-пълно картината.

Общ брой на мюсюлманите в България според последните три преброявания. Трите преброявания, проведени след политическата промяна през 1989 г., дават следните данни за броя на мюсюлманите в България:

- 1992. Отговорът на въпроса за вероизповедание е задължителен. Вероизповеданието се определя като „исторически обусловена принадлежност на лицето или на родителите и предците му към дадена група с определени религиозни възгледи“, като е изключена възможността да се отговори „невярващ“ или „атеист“. (НСИ, 1992) От общо население 8 487 317 мюсюлманите са 1 110 295 (13.1%). (НСИ, 1994)
- 2001. Преброяваните имат възможността да отговорят на въпроса за вероизповедание: „Не се самоопределям.“ Използва се определението за вероизповедание, въведено при преброяването през 1992 г. (НСИ, 2004) Общото население е 7 928 901. От тях 966 978 (12.0%) декларират, че са мюсюлмани, като 283 309 (3.6%) избират отговора „Не се самоопределям“ по отношение на тяхната религия. (НСИ, 2004)
- 2011. Преброяваните имат възможността да не отговорят на въпроса за тяхното вероизповедание, а ако решат да отговорят, могат да изберат отговора „Не се самоопределям“. Вероизповеданието за разлика от предишните две преброявания се определя като „принадлежност към дадена група, обособена исторически и характеризираща се с извършването на определени религиозни обреди“, като е предоставена възможност да се отговори „нямам“. (НСИ, 2011) Общото население е 7 364 570. От тях 1 606 269 (21.8%) отказват да отговорят на въпроса за тяхното вероизповедание, а от тези които отговарят, 409 898 (5.6%) казват, че не се самоопределят. От преброяваните, които са декларирали своята религия, 577 139 се самоопределят като мюсюлмани (7.8% от общото население и 10.0% от тези, които са декларирали своята религия). (НСИ, 2012)

Подгрупи Мюсюлманите в България не са хомогенна общност. Докато мнозинството от мюсюлманите в България принадлежат към сунитското направление на Исляма, има и една малка група алевити, които принадлежат към шиитското направление.

Мнозинството от сунитите са турскоезични (самоопределящи се по правило като етнически турци), които населяват преимуществено Североизточна България, Източните Родопи, а също така Източна Стара планина и нейните южни склонове. Турскоезични са и алевитите, чиито села са размесени със селата на сунитите.

Една специфична подгрупа от турскоезичните мюсюлмани живее в обособили се с течение на времето градски територии, които обхващат и живеещо в съседство с тях население, което се самоопределя като ромско. Макар че са наричани често от другите „роми“ или „цигани“, повечето от тези турскоезични мюсюлмани отхвърлят тази идентификация, докато една малка част проявяват ситуационно променяща се идентичност. По правило те споделят социални характеристики, типични за мнозинството от ромското население, и често по отношение на тях съществуват същите отрицателни нагласи от страна на „другите“, като тези, които съществуват по отношение на самоопределящите се като роми или цигани (Иванов, 2008). Тези турскоезични мюсюлмани са наричани още „милет“. Териториите, за които става дума, са наричани обикновено от околните „цигански махали“ или „цигански квартали“ и представляват гета на мизерията, макар че в някои техни участъци живее и относително по-заможено население.

Освен турскоезичните мюсюлмани в България се е обособила и група на българоезични мюсюлмани. Според първите четири преброявания през 20 век (до 1920 г.) тази група почти съвпада с групата на помаците, наблюдавана тогава отделно като подгрупа на българите. (Иванов, 2012) Седемдесет години по-късно, по време на преброяването през 1992 г., групата се е разгърнала в етническо ветрило, състоящо се почти по-равно от три основни компонента – самоопределящи се като помаци (българомохамедани), като българи и като турци (Иванов и Томова, 1994; Иванов, 2012). Впоследствие, а и досега в групата продължават да протичат процеси на трансформация на етническата идентичност, като според експертните наблюдения през последните години помашката идентичност отново преобладава (Иванова, 2014). Българоезичните мюсюлмани населяват главно Родопите и поречието на река Места в Югозападна България. В няколко тетевенски села са останали и много малко от така наречените ловчански помаци (Милетич, 1899; Кюркчиева, 2004), които поради тяхната малобройност тук не са обхванати.

Според преброяването през 2011 г. 28 570 (5.0%) от самоопределилите се като мюсюлмани са заявили, че техният майчин език е ромският.

- **МЕТОДИКА**

За целите на проучването като базисни са използвани данните от преброяването на населението към 1 февруари 2011 г., като тогава:

- общо за страната пълнолетното население (18+) е 6 177 660;

- от тях не са декларирали своето вероизповедание (неотговорили или отговорили с отговор “Не се самоопределям“) 1 499 231 (24.3%);
- броят на пълнолетните лица (18+), които са декларирали, че са мюсюлмани, е: 479 186 (7.8% от общия брой на пълнолетните и 10.2% от тези от тях, които са декларирали своето вероизповедание).

Поради големия дял на неотговорилите и несамоопределилите своето вероизповедание към датата на преброяването през 2011 г. ние не знаем дори приблизително действителният брой на мюсюлманите към датата на преброяването. Това проблематизира определянето на генералната съвкупност. Допълнителен проблем поражда и промененото в сравнение с предишните две преброявания определение за вероизповедание. Новото определение за разлика от предишното обхваща само тези, които не са заявили, че нямат вероизповедание, независимо, че те биха могли да принадлежат по произход на съответната религиозна общност.

Картината допълнително е изкривена от неравномерното разпределение в дела на недеklarиралите по общини. Така например при среден процент от цялото пълнолетно население на страната на недеklarиралите своята религия 24.3%, съответният процент на недеklarиралите за някои общини, в които живеят мюсюлмани, е: Гоце Делчев 15.4%, **Кирково 38.6%**, Черноочене 10.6%, Батак 10.9%, Самуил 12.5%, Кайнарджа 7.3%, **Баните 65.5%**, **Девин 57.2%**, **Доспат 50.1%**, **Златоград 73.1%**, **Мадан 40.3%**, **Смолян 38.9%**, Минерални бани 15.2%, Каолиново – 13.4%.

За да се компенсира до известна степен ефектът на изкривяване, извадката е засилена за общините, в които делът на недеklarиралите е по-голям от средния за страната. Това е направено, като е въведен за всяка община модифициран брой M на пълнолетните, които са декларирали, че са мюсюлмани, като $M = KN$,

където

N е действителният брой (18+) на деклариралиите, че са мюсюлмани в общината,

K е коефициент на модификация за общината, за който имаме

$K = k/k_0$, когато $k > k_0$ и

$K = 1$, когато $k \leq k_0$, където

k е процентът на недеklarиралите (18+) за общината,

$k_0 = 24.27\%$ е процентът на недеklarиралите общо за страната.

В по-голямата част от общините, в които мюсюлманите са преимуществено етнически турци имаме $K = 1$. Това са всички общини в областите Шумен, Хасково, Стара Загора, Силистра, Русе, Разград (с изключение само на община Завет), общините Балчик и Добрич-град в област Добрич (с изключение на Добрич-селска и Тервел), и общините Кърджали и Черноочене в област Кърджали.

За общините, в които живее значително по брой българоезично мюсюлманско население, по правило $K > 1$. Върховите стойности на K са именно в такива общини – Златоград (3.02), Баните (2.70), Девин (2.36), Доспат (2.06), Мадан (1.66), Смолян (1.60), Кирково (1.59), Сатовча (1.57).

Изборът на общините, които да влязат в извадката, е направен като:

- модифицираният брой М в една община е не по-малък от 3 300;
- самоопределилите се като мюсюлмани (18+) са не по-малко от 5% от общия брой на населението (18+) в общината; изключение е направено само за Пазарджик (3.14%) и Пловдив (4.38%) поради специалния фокус на изследването върху мюсюлманите в гетата, каквито има в тези общини.

Окончателно избраните по този начин общини са на брой 52.

Извадката е двустепенна гнездова: общини – населени места. Анкетата е проведена от агенция Алфа рисърч в периода 15-30 септември 2017 г. чрез пряко стандартизирано интервю по домовете на изследваните лица. Анкетирани са 1200 пълнолетни граждани, които са заявили, че са **мюсюлмани по произход**. В общините Пловдив, Хасково, Пазарджик и Казанлък анкетите са провеждани само в ромските (циганските) квартали.

При обработката на получените данни беше направено разпределение и по следните подгрупи: турци (турци-сунити), българоезични мюсюлмани, мюсюлмани в гетата и алевити (турци-алевити). Разбивката по подгрупи беше направена, като на основата на експертни теренни наблюдения бяха идентифицирани включените в извадката населени места или градски квартали, в които живеят преимуществено мюсюлмани от съответната подгрупа.

Разпределението на извадката по подгрупи и по майчин език е дадено в Таблица 1.

	Общо	Български	Турски	Ромски
Турци (турци-сунити)	60.8%	1.8%	97.8%	0.4%
Българоезични мюсюлмани	24.2%	85.5%	14.1%	0.3%
Мюсюлмани в гета	11.7%	0%	99.3%	0.7%
Алевити (турци-алевити)	3.3%	5.0%	95.0%	0%
Общо	100%	21.9%	77.7%	0.4%

Таблица 1. Алфа рисърч, 2016. Разпределение по подгрупи мюсюлмани и по майчин език.

Както се вижда, делът на алевитите (3.3%) от общата извадка е близък до статистическата грешка ($\pm 2.8\%$) и следователно за тях на основа на данните от изследването не могат да се правят сигурни изводи, а само хипотези и някои предварителни оценки.

Разпределението по майчин език в (Ялъмов, 2017) е дадено в Таблица 2.

Турски	70.2%
Помашки (диалект)	18.6%
Български	4.3%
Ромски	3.9%
Друг	1.4%
Неотговорили	1.6%

Таблица 2. НИЦ към ВИИ, 2015. Кой е Вашият майчин език?

Ако приемем, че „помашките диалекти“ са диалекти на българския език, то в изследването на НИЦ към ВИИ делът на българоезичните мюсюлмани е 22.9%.

Трябва да се отбележи, че при аналогичното изследване през 2011 г. мюсюлманите в гетата не са обхванати, като извадката тогава обхваща само другите три подгрупи. Това означава, че при проследяване на динамиката в нагласите за изминалите пет години между двете изследвания коректни са само сравненията на данните от 2011 г. с тези от редуцираната извадка от 2016 г., която обхваща само турците, българоезичните мюсюлмани и алевитите (без мюсюлманите в гетата).

При съставянето на въпросника на анкетата са използвани въпроси от: EVS-GB, 2009; Митев, 1995; Фотев, 2000; Иванова и др., 2014. Формулирани са и редица нови въпроси.

- **СОЦИАЛЕН ПРОФИЛ**
- **Местоживеене**

Мюсюлманите в България са **предимно селско население**. Според преброяването през 2011 г. две трети от тях живеят в селата (68.3%), докато общо за страната селското население е малко над една четвърт – 27.5%.

- **Възраст**

В Графика 1 е дадено разпределението по възрастови кохорти (в проценти) на мюсюлманите и на цялото население.

Графика 1. Преброяване 2011. Дял (в % по ординатната ос) на възрастовите кохорти (в навършени години по абсцисната ос) – за цялото население общо за страната и за самоопределилите се като мюсюлмани (НСИ, 2012: стр. 187).

- **Образование**

Образователният статус на мюсюлманите е значително по-нисък от средния за страната (Сравни Таблица 3. и Таблица 4.). Докато делът на висшистите при тях за 18+ е само 6.7%, то делът на висшистите от цялото население за 20+ е повече от три пъти по-голям (22.3%). В същото време при мюсюлманите делът на тези с основно образование е с 13 пункта по-висок.

Общо	Висше	Средно	Основно	По-ниско
6 011 700 (100%)	22.4%	48.6%	21.3%	7.7%

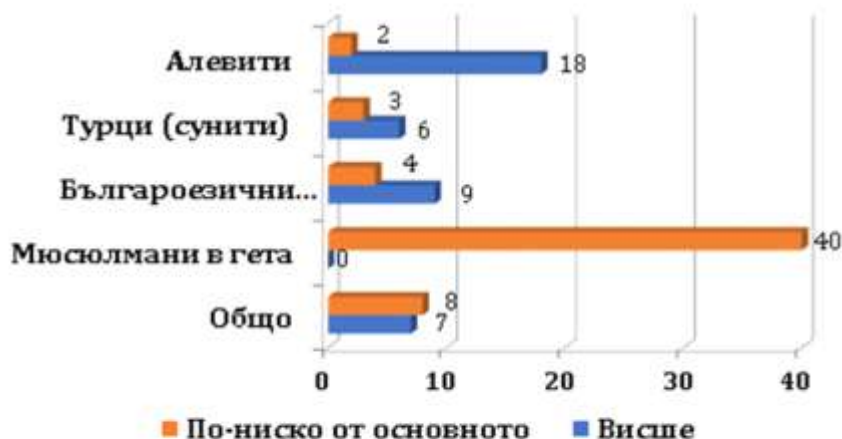
Таблица 3. НСИ. Преброяване, 2011. Население (20+) по степен на завършено образование.

	Висше	Средно	Основно	По-ниско	Без отговор
Общо	6.7%	47.7%	35.1%	7.7%	2.7%
Турци (сунити)	6.4%	52.9%	33.7%	3.1%	3.8%
Българоезични мюсюлмани	9.3%	51.7%	33.4%	4.1%	

Мюсюлмани в гета	0%	14.7%	44.8%	39.9%	0.7
Алевити	17.5%	40.0%	40.0%	2.5%	

Таблица 4. Алфа рисърч, 2016. Мюсюлмани (18+) по степен на завършено образование.

(Преброяване 2011: Общо за страната 20+: висше - 22%, по-ниско от основното - 8%)

Графика 2. Алфа рисърч, 2016. Мюсюлмани (18+) с висше образование и с по-ниско от основното. (%)

Особено дълбока е образователната пропаст между мюсюлманите в гетата и останалото население. При тях няма висшисти, а делът на среднистите (18+) е с 34 пункта по-нисък от средния за страната (20+). В същото време тези, които са с по-ниско от основното образование са 40%, което е с 32 пункта по-високо от общото равнище за всички мюсюлмани.

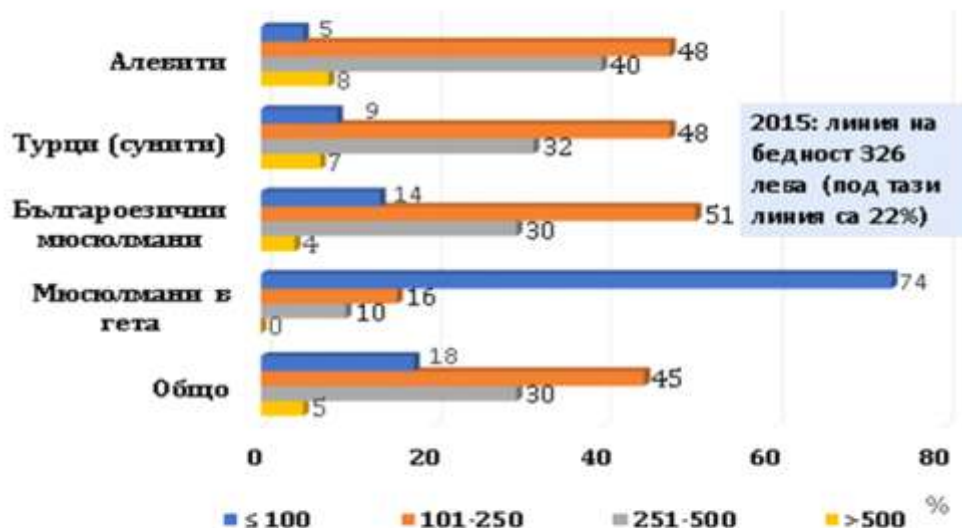
- **Доходи**

Данните от анкетата на Алфа рисърч показват, че **мюсюлманите са свъхпредставени в групата на бедните.** (Таблица 5.) През 2016 г. 62.5 % отговарят, че доходът на член на домакинството е до 250 лв. **Особено дълбока е бедността при мюсюлманите в гетата** – 73.6% от тях декларират доходи на човек от домакинството под 100 лева

	≤ 100	101-250	251-500	>500	Без отговор
Общо	17.7%	44.8	30.0%	5.4%	2.2%
Турци (сунити)	9.0%	47.7%	32.9%	7.0%	3.4%
Българоезични мюсюлмани	14.1%	51.0%	30.7%	3.8%	0.3%
Мюсюлмани в гета	73.6%	15.8%	10.7%		

Алевити	5.0%	47.5%	40.0%	7.5%	
---------	------	-------	-------	------	--

Таблица 5. Алфа рисърч 2016. Приблизителен месечен доход (в лева), на член на домакинството .

Графика 3. Алфа рисърч, 2016. Приблизителен месечен доход (в лева) на член от домакинството (%).

За сравнение ще цитираме изследване на НСИ., според което през 2015 г. при линия на бедност 325.8 лева относителният дял на бедните от цялото население в страната (под линията на бедност) е 22.0% (с уговорка за разликата в методиките). Според същото изследване на НСИ от общия брой на самоопределилите се като турци през 2015 г. бедните са 36.4%, което е с 14 пункта над относителния дял на бедните общо за страната. (Според преброяването през 2011 г като турци се определят 77.01% от заявителите, че са мюсюлмани.(НСИ, 2012))

Сравнението между данните от изследванията през 2011 г. и 2016 г. показва, че независимо от дълбоката бедност **чувствително се е свила ножицата между тези, които се оценяват като бедни и тези, които смятат, че са добре материално.** Това е показано в Таблица 6.

		Без отговор	Добре	Нито добре, нито зле	Зле
2011	Сега		13.7%	45.6%	40.7%
	Как очаквате да се промени материалното Ви състояние след 2-3 години?	0.7%	31.0%	38.4%	29.9%
2016	Сега		17.0%	55.6%	27.3%

Как очаквате да се промени материалното Ви състояние след 2-3 години?	3.7%	19.3%	57.7%	19.3%
---	------	-------	-------	-------

Таблица 6. Алфа рисърч, 2011,2016. Как живее материално Вашето домакинство?

Виждаме, че са нараснали групите на тези, които смятат, че са материално добре – от 13.7% през 2011 г. на 17.0% през 2016 г. и на тези, които смятат, че се намират в средно материално положение – от 45.6% на 55.6%. В същото време значително е намаляла групата на самооценяващите се като бедни – от 40.7% на 27.3%. Като мярка за устойчивост (и на застой?) може да се разглежда спадът едновременно, както на оптимистичните (от 31.0% на 19.3%), така и на песимистичните очаквания (от 29.9% на 19.3%) в краткосрочен хоризонт от 2-3 години. Същевременно значително се е увеличила групата на тези, които очакват запазването през това време на своето средно положение – 38.4% на 57.7%.

Очертаната тенденция на относително по-висока материална удовлетвореност може да се свърже с общата атмосфера на по-голяма икономическа сигурност, в резултат на излизането на страната от Световната рецесия, която за България е най-дълбока през 2009 г., след която година брутният вътрешен продукт постепенно нараства (Таблица 7).

Година	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
БВП	6955,0 1	6704,5 9	6752,5 5	6903,6 4	6960,2 0	7088,9 9	7239,9 0	7502,4 4

Таблица 7. БВП на глава от населението (постоянни щ. д. от 2000 г.) за България по години.

Следователно можем да предположим, че, въпреки запазващото се високо равнище на бедност, **през 2016 г. в сравнение с 2011 г. е намаляла степента на тревожност у мюсюлманите в България във връзка с тяхното материално положение.**

По-детайлното разглеждане на самооценката на материалното положение по подгрупи мюсюлмани през 2016 г. показва, че направеният извод се отнася преди всичко за турците и турците-алевити, но не и за живеещите в гетата и за българоезичните мюсюлмани.

- **Перспективи в населеното място**

За петгодишния период се е увеличила **оценката за безперспективност на населеното място като място за живеене.** Както се вижда от Таблица 8., положителните отговори за това дали младите имат перспективи в населеното място са спаднали от 24.1% на 16.6%, а отрицателните са се увеличили от 68.3% на 75.0%. Това би могло да бъде обяснено с недобрите условия на живот, бавните темпове на развитие и дори застой в голяма част от населените места, където живеят мюсюлманите, но също така в известна степен с тяхното отваряне към света и възможности за сравнение чрез широкото навлизане на

информационните технологии и възможностите за пътуване и общуване с хора от други страни.

	Да	Не	Не мога да преценя
2011 Общо	24.1%	68.3%	7.6%
2016 Общо	16.6%	75.0%	8.4%

Таблица 8. Алфа рисърч. Имат ли перспективи младите хора да живеят добре, да раждат и да отглеждат децата си във Вашето населено място?

- **Миграция**

Засилващото се чувство на безперспективност към населеното място предполага процес на отчуждение към него и стимулира трайната миграция.

През 2011 г. в анкетата на Алфа рисърч беше попитано кои са предпочитаните държави на миграция (Таблица 9.).

Германия	14.8%
Турция	4.9 %
Англия	4.4%
Холандия	4.4%
Испания	3.5%
Белгия	3.5%
Франция	1.9%
Гърция	1.9%
Америка	1.6%
Други (под 1%)	5.3%

Таблица 9. Алфа рисърч, 2011. Ако имахте възможност, коя е страната, в която бихте заминали?

Открояващото се **предпочитание на Германия като страна на миграция** (с 10% повече от следващата я Турция) е в синхрон с високото одобрение, което тази държава получава от мюсюлманите в България. През 2016 г. тя се ползва 64.4% одобрение и 17.1% неодобрение (на второ място след Турция, която е с 68.4% одобрение и 12.7% неодобрение). Между световните лидери германският канцлер Ангела Меркел е с 44.5% одобрение и 23.8% неодобрение, изпреварена само от турския президент Реджеп Ердоган с 48.8% одобрение и 19.0% неодобрение

През 2016 г. ъгълът на изследването беше променен и вниманието беше насочено към държавите, в които вече се е установила емиграция от български мюсюлмани. Беше зададен въпросът: Ако имате близки родственици в чужбина (съпруг, съпруга, син, дъщеря, баща, майка), в коя страна/страни живеят те? (Таблица 10.)

	Общо	Мюсюлмани в гетата	Българоезични мюсюлмани	Турци (сунити)	Алевити

Турция	20.2%	1.4%	9.0%	29.0%	7.5%
Германия	10.5%	9.1%	4.1%	13.0%	17.5%
Белгия	3.7%	4.2%	0.3%	4.7%	10.0%
Англия	2.3%	0.7%	3.4%	2.2%	2.5%
Испания	2.0%	1.4%	3.1%	1.8%	
Холандия	1.3%	2.8%		1.5%	2.5%
Гърция	1.2%	4.9%	1.0%	0.5%	
Други (под 1%)	3.2%				

Таблица 10. Алфа рисърч, 2016. Ако имате близки родственици в чужбина (съпруг, съпруга, син, дъщеря, баща, майка), в коя страна/страни живеят те?

Виждаме, че **една пета от мюсюлманите в България имат близки родственици, които живеят в Турция, и една десета - които живеят в Германия.**

Емиграцията на мюсюлмани от България в Турция има своята дълга история. След Руско-турската война от 1877-78 г. най-голяма е изселническата вълна през 1989 г., когато тя е провокирана от комунистическия режим. Към нея трябва да бъде прибавена и емиграцията в Турция с икономически мотиви в първите години след политическата промяна в края на 1989 г. Що се отнася до Германия, тя е предпочитана страна на миграция в най-ново време.

От данните на изследването през 2016 г. се вижда още, че 8.5% от анкетираните имат деца, чиито семейства са се преселили трайно в чужбина.

Таблица 8. позволява да се направи анализ на предпочитаните държави на миграция по подгрупи. За турците това са преди всичко Турция, следвана от Германия, Белгия и Великобритания. За българоезичните мюсюлмани наред с Турция най-предпочитани са още Германия, Великобритания и Испания. Мюсюлманите в гетата предпочитат на първо място Германия, следвана от Гърция, Белгия и Холандия.

Тези данни са в унисон със съответен резултат на НИЦ към ВИИ (Таблица 11.):

Германия	6.7%
Турция	2.3%
Великобритания	2.3%
Испания	1.4%
Франция	1.2%

Белгия	1.1%
Други	5.5%
Неуточнени	6.5%
Общо	27.0%

Таблица 11. НИЦ към ВИИ, 2015. Имате ли член на Вашето семейство, който работи в чужбина?

Средствата, които идват от чужбина за мюсюлманите в страната се увеличават. **За петгодишния период е нараснал 2 пъти делът на домакинствата, които формират своите доходи с принос на средства, идващи от чужбина.** През 2016 година 10.0% от респондентите съобщават, че получават доходи от чужбина, докато през 2011 г. техният дял е бил 5.3%.

- **Заклучение**

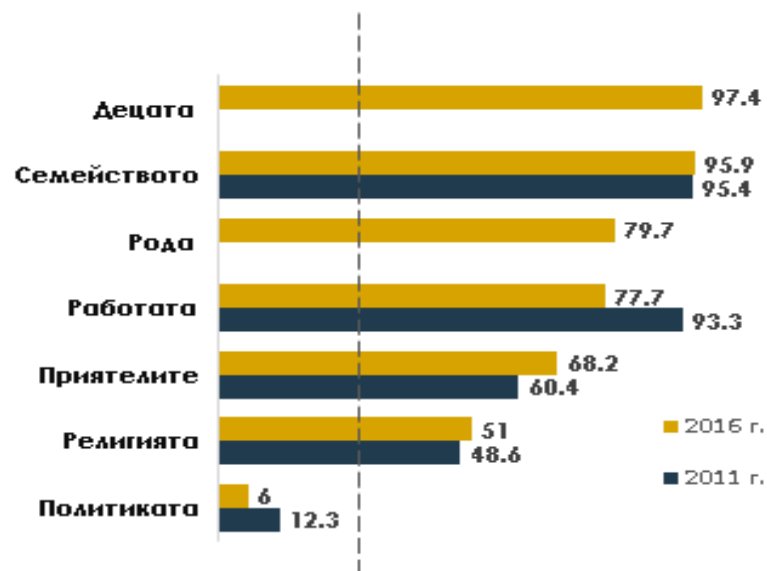
Данните от преброяването през 2011 г. и от обсъжданите тук две емпирични изследвания през 2011 и 2016 г. недвусмислено показват, че **социалният статус на мюсюлманите в България е значително по-нисък от средния статус на цялото население в страната.** Това се отнася и до доходите и до образованието. Следователно в средно, мюсюлманите у нас могат да бъдат разглеждани като **група в неравностойно положение.**

Особено дълбока е социалната пропаст, в която се намират мюсюлманите в гетата. При тях няма висшисти, делът на среднистите е с 34 пункта по-нисък от средния за страната, а делът на имащите по-ниско от основното образование е с 32 пункта по-висок от средния за страната. 74% от тях са с доход на член от домакинството под 100 лева.

Това подхранва чувство за безперспективност в общността на мюсюлманите. 75% смятат, че младите хора нямат перспективи в тяхното населено място, което пък от своя страна мотивира миграционни нагласи.

Високо е равнището на семейната миграция. Общо 8.5% от анкетираните имат деца, чиито семейства са се преселили трайно в чужбина. Значителна е емиграцията в Турция и Германия. За изминалия петгодишен период е нараснал два пъти делът на домакинствата, които формират своите доходи с принос на средства от чужбина – от 5% на 10 %.

- **ЦЕННОСТИ**

8

Графика 4. Алфа рисърч, 2011, 2016. Доколко важни във Вашия живот са...? Отговорили: Много важно (%).

- **Семейни и родови връзки**

В ценностната скала на мюсюлманите традиционно **на първо място са семейните и родови връзки**, което говори за запазен традиционен модел на семейни отношения. На въпроса кое е много важно в техния живот най-висок е процентът на посочилите децата - 97.4%, следвани от посочилите семейството - 95.5% и рода – 79.7%. В Таблица 12. са дадени по подгрупи процентите на отговорилите, че са много важни в техния живот децата, семейството и рода.

	Децата	Семейството	Рода
Общо	97.4	95.5	
Турци (сунити)	96.7	94.5	84.4
Българоезични	97.9	99.0	63.4
Мюсюлмани в гета	99.3	95.8	84.6
Алевити	100.0	100.0	95.0

Таблица 12. Алфа рисърч, 2016. Доколко важни във Вашия живот са...? Отговорили „много важни“. (%)

В семейството е съхранена патриархалната йерархия. Голямо значение се отдава на възпитанието на децата в уважение към възрастните хора (94.2%), към мъжа в семейството – 88.4% и към жената в семейството – 86.5%.

На добрите отношения между съпруга и съпругата също се отдава голямо значение. Много голям е процентът на отговорилите, че е много важно за семейството съпрузите да се обичат и уважават (93.3%) Високо е декларираното съгласие, че е приемливо равно участие на съпруга и съпругата при отглеждането на децата (83.9%) и при изпълнението на домашните задължения, но със забележим спад (от 83.6% на 66.2%).

Изследването през 2016 година позволи да се открие спецификата на различните подгрупи.

Прави впечатление **високото равнище на еманципация на жената в домашните задължения при алевитите**, от които 95.0% се произнасят за равенство при гледането на децата и 85.0% за равенство при изпълнението на другите семейни задължения.

Високи са стойностите и при турците – от тях 87.3% приемат, че мъжът и жената трябва да участват наравно при отглеждането на децата, а 69.5% при изпълняването на семейните задължения.

При мюсюлманите в гетата мъжът също така играе важна роля при отглеждането на децата – 93.1% приемат, че той трябва да участва наравно, но за другата домашна работа, значително по-малко (58,1%) са съгласни, че той трябва да се труди наравно с жена си.

По-патриархално в сравнение с другите подгрупи е отношението съпруг-съпруга при българоезичните мюсюлмани – от тях 69.3% намират за приемливо мъжът да участва наравно при гледането на децата; а за 59.6% е приемливо той да се труди наравно с жена си в домашната работа.

В сравнение с 2011 г. се наблюдава отчетливо връщане към по-консервативно и рестриктивно отношение към отклоненията от нормите на традиционния патриархален морал и по-специално високо е неодобрението на развода, на съжителството без брак, на раждането на извънбрачни деца, на аборта. Брачното съжителство на непълнолетни се отхвърля от преобладаващото мнозинство мюсюлмани (с изключение на част от мюсюлманите в гетата).

	Приемливо	Неприемливо	Без отговор
2011 Общо	51.6%	47.9%	0.5%
2016 Общо	40.0%	59.7%	0.3%
2016 Турци (сунити)	38.5%	61.0%	0.5%
2016 Българоезични	47.6%	52.4%	
2016 Мюсюлмани в	39.9%	60.2%	

гета			
2016 Алевити	15.0%	85.0	

Таблица 13. Алфа рисърч, 2011, 2016. Доколко приемлив е разводът?

	Приемливо	Неприемливо	Без отговор
2011 Общо	53.5%	46.3%	0.2%
2016 Общо	37.2%	62.5%	0.3%
2016 Турци (сунити)	34.6%	64.8%	0.5%
2016 Българоезични	36.5%	63.5%	
2016 Мюсюлмани в гета	47.6%	52.5%	
2016 Алевити	50.0%	50.0%	

Таблица 14. Алфа рисърч, 2011, 2016. Доколко е приемливо съжителство на двама души без брак?

	Приемливо	Неприемливо	Без отговор
Общо	10.1%	89.7%	0.3%
Турци (сунити)	7.1%	92.3%	0.5%
Българоезични	9.7%	90.3%	
Мюсюлмани в гета	28.7%	71.4%	
Алевити		100.0%	

Таблица 15. Алфа рисърч, 2016. Доколко е приемливо брачно съжителство на непълнолетни (под 18 години)?

В отношенията стари-млади в семейството също има завръщане към патриархалния модел. За петгодишния период отчетливо е засилена ролята на родителите (възрастните) при взимането на важни за децата им

решения, и по-специално при сключване на брак, заминаване в чужбина, продължаване на образованието.

	Да	Не	Зависи, нямам определено мнение
2011 Общо	35.0%	42.4%	22.7%
2016 Общо	21.2%	52.2%	26.6%
2016 Турци (сунити)	16.3%	60.6%	23.1%
2016 Българоезични	30.3%	34.5%	35.2%
2016 Мюсюлмани в гета	28.7%	49.0%	22.4%
2016 Алевити	17.5%	40.0%	42.5%

Таблица 16. Алфа рисърч, 2011, 2016. Редно ли е младите да сключат брак, ако родителите/възрастните не са съгласни? (%)

	Да	Не	Зависи, без определено мнение
2011 Общо	45.8%	39.6%	14.6%
2016 Общо	23.4%	46.8%	29.7%
2016 Турци (сунити)	17.9%	56.4%	25.7%
2016 Българоезични	31.4%	25.2%	43.4%
2016 Мюсюлмани в гета	38.5%	42.7%	18.9%
2016 Алевити	12.5%	45.0%	42.5%

Таблица 17. Алфа рисърч, 2011, 2016. Редно ли е младите да заминат за чужбина, ако родителите/възрастните не са съгласни?

	Да	Не	Зависи, без определено мнение
2011 Общо	73.4%	18.3%	8.3%
2016 Общо	38.4%	33.4%	28.2%
2016 Турци (сунити)	38.4%	34.5%	27.1%
2016 Българоезични	36.9%	30.3%	32.8%
2016 Мюсюлмани в гета	48.3%	31.5%	20.3%
2016 Алевити	12.5%	30.0%	57.5%

Таблица 18. Алфа рисърч, 2011, 2016. Редно ли е младите да продължат образованието си, ако родителите/възрастните не са съгласни?

За в бъдеще може да се очаква, че високите нива на емиграция, включително трайното заселване в чужбина на цели семейства и в резултат на това, териториалното разпокъсване на фамилията, ще се отразят отрицателно на патриархалния модел.

Както се вижда от таблиците 13.-18., сравнени с останалите подгрупи мюсюлмани турците (сунити) се отличават с по-голяма консервативност по отношение на развода, съжителството без брак, извънбрачното раждане и особено по отношение на брачното съжителство на непълнолетни, но сравнено с останалите подгрупи са относително по-търпими към абортта. Когато става дума за сключване на брак и заминаване в чужбина те са най-патриархални, смятайки в голямата си част, че без родителите решенията не трябва да се вземат. По въпроса за продължаване на образованието делът на тези, които приемат по-независимо поведение на младите, е относително голям.

Българоезичните мюсюлмани са относително по-консервативни по отношение на съжителството без брак и извънбрачното раждане. Отхвърлят брачното съжителство на непълнолетни и в голямата си част не приемат абортта, но пък се отнасят най-либерално към развода. Българоезичните мюсюлмани са относително по либерални и при взимането на решенията, отнасящи се до младите, като в по-голяма степен приемат тяхната независимост.

Делът на мюсюлманите в гетата, които приемат развода, съвпада числено със съответния дял общо за цялата група на мюсюлманите. При тях обаче е относително по-висок делът на тези, които приемат безбрачното съжителство, извънбрачното раждане и особено – съжителството на непълнолетни. Що се отнася до абортта – делът на тези, които го приемат е под средната стойност за цялата група. Мюсюлманите в гетата се оказват най-либерални към предоставяне на независимост на младите при взимане на важни за тях решения.

Алевитите отхвърлят развода, но пък са най-либерални към безбрачното съжителство и при раждането на извънбрачни деца. Напълно отхвърлят брачното съжителство на непълнолетни. Относително в по-голяма степен приемат абортта. Повечето от тях не приемат взимането на важни решения за младите без участие на родителите (възрастните), но пък е относително голям делът на тези, които не се ангажират с определено мнение.

- **Работата**

Работата се намира на много високо място в ценностната система на мюсюлманите. През 2016 г. 77.7% (79.4% без мюсюлманите в гетата) от тях смятат, че работата е нещо много важно в техния живот. Това съответства на утвърдения образ на мюсюлманите в България като трудолюбиви.

Трябва обаче да се отбележи, че има спад в сравнение с 2011 г., когато 93.3% са заявили, че отдават много голямо значение на работата. Би могло да се предположи, че тази тенденция е резултат на намаляване на възможностите за желана трудова реализация, особено след определена възраст, а също на

проблеми в образователната система. Все пак делът на тези, които смятат, че работата е важна (много важно плюс по-скоро важно), се запазва – 96.5% през 2011 г. и 96.1% (95.9 без мюсюлманите в гетата) през 2016 г.

Има известно диференциране по подгрупи мюсюлмани. Почти всички алевити (97.5%) оценяват работата като много важна. В същото време от мюсюлманите в гетата такъв отговор са дали само 64.3 % – причината за това трябва да се търси в трайната безработица и ниската квалификация в тази подгрупа, което води до отчуждение от работата като ценност.

Турците и българоезичните мюсюлмани дават междинен отговор – съответно 80.7% и 74.1% се отнасят към работата като първостепенен приоритет.

- **Страната, в която живеят**

Мнозинството от мюсюлманите в България продължават да отдават голямо значение децата да се възпитават в уважение към страната, в която живеят, но със забележим спад през 2016 г. те са 74.8 % (77.5% без мюсюлманите в гетата), докато през 2011 г. техният дял е бил 88.2%.

	Голямо значение	Известно значение	Няма особено значение	Не мога да преценя
2011 Общо	88.2%	9.3%	2.5%	
2016 Общо	74.8%	17.9%	5.3%	2.0%
2016 Общо без гетата	77.5%	16.6%	4.6%	1.3%
2016 Турци (сунити)	85.8%	11.5%	2.3%	0.4%
2016 Българоезични	53.8%	31.4%	11.0%	3.8%
2016 Мюсюлмани в гета	54.5%	28.0%	10.5%	7.0%
2016 Алевити	100%			

Таблица 19. Алфа рисърч, 2016. Доколко важно е според Вас да се възпитават децата в уважение към страната, в която живеят?

Различията между различните подгрупи се открояват отчетливо. Таблицата 19. показва, че уважението към страната, в която живеят, се намира значително по-високо в ценностната система на подгрупите на турците (сунити) и особено на алевитите в сравнение с групите на мюсюлманите в гетата и на българоезичните мюсюлмани.

В изследването на НИЦ към ВИИ е зададен въпрос, изясняващ към коя страна са насочени патриотичните чувства на респондентите:

Моето отечество е България	80.1%
Моето отечество е Турция	19.7%
Турция ми е майка родина	15.9%
Моето отечество е Европа	5.1%
Не мога да преценя/Неотговорили	5.1%

Таблица 20. НИЦ към ВИИ, 2015. Коя страна приемате за свое отечество? Възможен е повече от един отговор. (%)

Отговорите, посочени в Таблица 20. показват, че преобладаващото мнозинството от около 80% от респондентите в изследването на НИЦ към ВИИ приемат България за свое отечество, но има и около 20%, които смятат за свое отечество Турция, както и за 16% тя е майка родина (тези отговори могат да се разглеждат като заявена принадлежност към турската етнонация). Интересна е групата на заявителите, че тяхното отечество е Европа, което говори за европейска цивилизационна идентичност.

- **Приятелите**

На следващото място в скалата на ценностите на мюсюлманите се намират приятелите. **Две трети (68.2%) от мюсюлманите смятат приятелите за много важни в техния живот.**

Приятелството се цени най-високо от алевитите (82.5% го смятат за много важно), следвани от турците (сунити) (72.9%), българоезичните мюсюлмани (63.4%) и най-малко - от мюсюлманите от гетата (съответно 49.7%).

- **Религията**

Значимостта на религията в живота на човека се обуславя от редица фактори, между които вярата в Бог (Аллах) заема централно, но не единствено място. Влияние оказват също семейната и общностната традиция, общностната идентичност (в случая съзнанието за принадлежност към мюсюлманската общност), механизмите на защита от натиск върху общността и т. н.

Че религията е много важна в техния живот, смятат през 2016 г. около половината от мюсюлманите (51.0%) Общо смятат, че тя е важна (много важна плюс по-скоро важна) 85.9%.

Религията е важна за почти всички мюсюлмани от гетата (98.6%). като за 88.8% от тях тя е много важна. Следват българоезичните мюсюлмани – религията е важна за 90.4% (но е много важна за значително по-малък дял – 52.1%). По-нататък са турците (сунити) – важна за 82.5%, много важна за 43.4% и неважна за 14.6%. Относително най-малко значение отдават на религията алевитите – 70.0% важна, 47.5% много важна и за цели 27.5% неважна. (Таблица 21.)

	Много	По-скоро	По-скоро	Изцяло	Без мнение
--	-------	----------	----------	--------	------------

	важна	важна	неважна	неважна	
Общо	51.0%	34.9%	9.1%	2.2%	2.7%
Турци (сунити)	43.4%	39.1%	10.5%	3.1%	3.8%
Българоезични	52.1%	38.3%	7.9%	0.3%	1.4%
Мюсюлмани в гетата	88.8%	9.8%	0.7%	0.7%	
Алевити	47.5%	22.5%	22.5%	5.0%	2.5%

Таблица 21. Алфа рисърч, 2016. Доколко е важна религията във Вашия живот?.

Разликата между жените и мъжете е несъществена. През 2016 г. религията е важна за 85.2% от мъжете (за 49.2% много важна) и за 86.3% от жените (за 51.9% много важна).

Нека да сравним тези резултати с данните от изследване сред възрастното население (18+) на Галъп-Интернешънъл, проведено през 2009 г. в 114 страни. Зададен е същият въпрос: „Важна ли е религията във Вашия ежедневен живот?“

Открити са 10 държави, в които процентът на тези, за които религията е важна в живота им (отговорили са с „Да“), е най-висок - между 99% (Бангладеш) и 98% (Бурунди). Всяка от тях е относително бедна – с брутен вътрешен продукт (БВП) под 5 000 щ. д. на глава от населението (за България за същата 2009 г. БВП на глава е 6 700 щ. д.) В най-бедните държави в света – в които средният доход на глава от населението е равен или по-нисък от 2 000 щ. д., усреднено за тях, делът на тези, които казват, че религията е важна в живота им, е 95%.

По-надолу в таблицата на Галъп няма ясно очертана зависимост между нивото на бедност и равнището на значимост на религията – там влияят със своето тегло и други фактори. Но когато става дума за най-дълбоката бедност, действието на тези други фактори като че ли се обезличава и остава да доминира само бедността. Точно тогава делът на тези, за които религията е важна, е максимално висок.

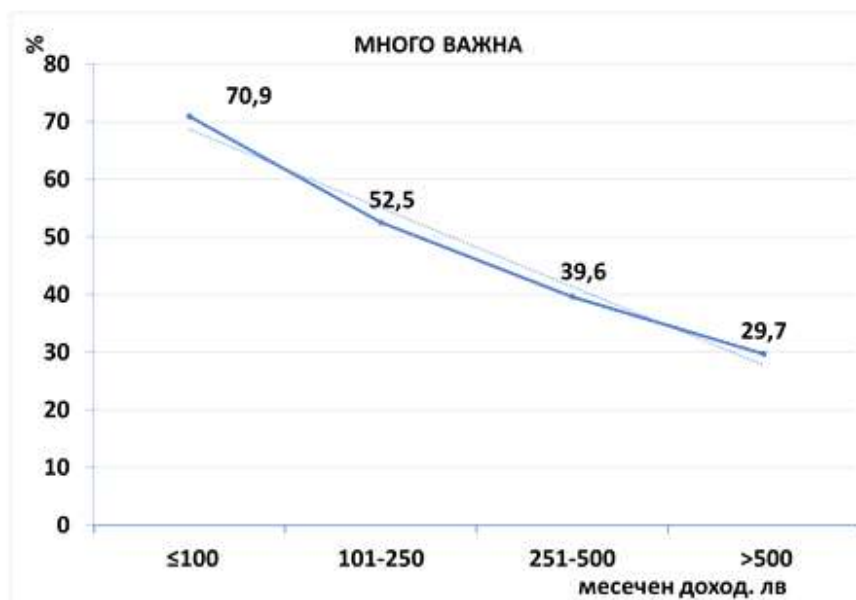
Тази зависимост се потвърждава и в нашия случай – **най-голямо е значението на религията за тези, за които бедността е най-дълбока – мюсюлманите в гетата.** Именно те са най-застрашени социално и разполагат с най-малко ресурси за защита. През 2016 г. мюсюлманите в гетата отдават такова значение на религията в своя живот, както това е в най-религиозните държави в света.

Българоезичните мюсюлмани, за 90% от които религията е важна, се изравняват според данните на Галъп от 2009 г. по този показател със жителите

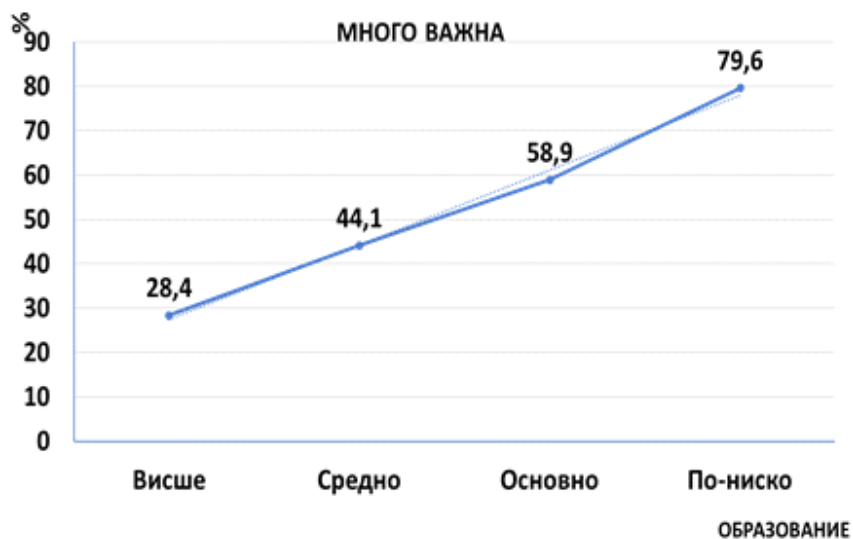
на Косово и изпреварват държави като Сирия (89) и Ирак (84%). Турците в България (83%) се нареждат до жителите на Турция (82%).

Зависимостта доходи – значимост на религията се илюстрира пряко от разпределението по доходи на тези, които на въпроса какво е значението на религията в техния живот, са дали отговор „много важна“. (Графика 5.) През 2016 г. най-голям е процентът на отдаващите много голямо значение на религията при тези с доходи под 100 лева, после с нарастване на доходите този процент намалява монотонно, за да достигне своят минимум при мюсюлманите с най-високи доходи – над 500 лева.

Зависимостта образование – значимост на религията също се описва с монотонна крива (Графика 6.) Най-нисък е процентът на отдаващите голямо значение на религията при висшистите, след което кривата монотонно расте, за да стигне при най-необразованите до своя максимум.

Графика 5. Алфа ризърч, 2016. Доколко е важна религията във Вашия живот – по доходи (%).

Графика 6. Алфа рисърч, 2016. Доколко е важна религията във Вашия живот – по образование (%).

Данните и от двете изследвания показват, че на значението на религията при възпитанието на децата се отдава голямо значение, но все пак не толкова, колкото на възпитанието в уважение към възрастните хора, страната, в която живеят, и към мъжа и към жената в семейството. През 2016 г. 88.8% процента от респондентите намират това за важно, от които 66.1% за много важно.

• РЕЛИГИОЗНОСТ

Когато навлизаме в тази област, трябва да си даваме сметка, че се докосваме до вътрешния интимен свят на отделния човек, достъпен в пълнотата си само на него.

В българското общество все още не е преодолян предрасъдъкът от времето на комунистическия атеизъм, според който религиозността и особено нехристиянската религиозност е нещо опасно. Трябва ясно да се каже, че дълбоката религиозност на мюсюлманите не означава фанатизъм, както се проповядва от комунистическата идеология или радикализъм, както сега е модерно да се казва. Основен белег на фанатизма е, че той, както отбелязва Цветан Тодоров, „винаги се придружава от омраза към другите – различни от нас.“ (Фотев, 2000)

Гордън Олпорт различава вътрешна и външна религиозност. (Allport, 1950; Allport and Ross, 1967; de Vries-Schot, 2012) Вътрешната религиозност означава, че хората преживяват своята религия (преживявана религиозност), докато външната религиозност означава, че хората използват своята религия. При вътрешната религиозност вярата е сама по себе си ценност и цел, докато при външната религиозност вярата е средство за постигане на други цели, като обществена подкрепа, удобство и сигурност.

Вътрешната и външната религиозност не се изключват взаимно. Те могат да съжителстват, припокривайки се, като обхватът на това припокриване се

движи в широк диапазон за различните индивиди. За вярващите връзката с Бог е взаимно проникната в по-голяма или по-малка степен със защитните и компенсаторни функции на религията по отношение на личността (религията като спасение, като утеха, като даваща вътрешна свобода, като защита на индивидуалността, като придаване на значимост на индивида и на неговия живот и т. н.).

Декларираната (заявената пред „другите“) религиозност, както и религиозната практика (поведенческата религиозност) могат да бъдат израз на преживяваната (вътрешната) религиозност, но могат и да са обусловени от външна религиозност.

Дали и доколко даден индивид е религиозен, зависи от редица фактори: духовното му и интелектуално състояние и развитие, възпитанието му, семейната и обществената среда, равнището на физическо, ментално и социално (включително материално) благополучие и други.

Степента на важност на религията в живота на човека беше разгледана по-горе като елемент от ценностната му система, който преди всичко ни дава представа за мястото, което той отдава на вярата си в Аллах (Бог) в своя живот. От друга страна значението, което индивидът отдава на религията, диктува религиозното му поведение и ни разкрива връзката му с общността (принадлежността му към общността). Трябва да се подчертае, че в Исляма, както и в християнството, връзката на вярващия с Бога и връзката му с другите вярващи (принадлежността към религиозната общност) са в едно неделимо цяло.

Разбира се, степента на важност на религията в живота на човека трябва да се разглежда заедно с други характеристики. Основна между тях е прекият отговор на въпроса дали човек вярва или не в Бог.

- **Вярващи, невярващи и агностици**

През 2016 г. от анкетиранияте мюсюлмани по произход 76.9% споделят, че вярват в Аллах (Бог), че има висша сила – 21.0% агностиците (не знаят дали има Бог – допускат, че има, но се съмняват) са 4.6%, а невярващите са 3.6%. (Зададеният въпрос: „Вярвате ли...“ допуска повече от един отговор.) С просто пресмятане се получава че 14.9% са отговорили, че вярват само в съдбата и/или във висша сила.

В периода юни 2015 – юли 2016 г изследователският център „Пю“ провежда представително емпирично изследване сред цялото пълнолетно население (18+) в 18 държави от Централна и Източна Европа. (Pew Research Center, 2017), Според това изследване в България са отговорили, че вярват в Бог 77% от анкетиранияте, което съвпада с делът на вярващите в Аллах измежду мюсюлманите по произход през същата година според анкетата на Алфа ризърч.

От друга страна според проведеното от Института по социология на БАН 18 години по-рано – през 1998 г., изследване (Фотев, 2000). тези, които вярват в Бог, са 60% от цялото пълнолетно население на България (виж Димитрова, 2000). Разликата между този резултат и резултатът на центъра „Пю“ може да се

дължи на настъпила промяна в нагласите за изминалия период, на разлика в методиката или на други причини.

И по този индикатор мюсюлманите в гетата се отличават силно от останалите. Отговорилите от тях, че вярват в Аллах са 100%. Невярващи и агностици сред тях няма. При 17.5% вярата в Аллах се съчетава с вяра в съдбата и/или че има висша сила.

Най-високият дял на атеистите (5.6%) и на агностиците (4.8%) е при турците (сунити и алевити), като вярващите в Аллах от тях са 76.9%.

При българоезичните мюсюлмани вярват в Аллах само 65.5%. В същото време при тази подгрупа е голям дялът на тези, които вярват в съдбата – 29.3% и на тези, които вярват, че има висша сила 33.1%. Общо тези от тях, които не вярват в Бог и в същото време вярват в съдбата и/или че има висша сила са 28.6%. **Тези резултати могат да бъдат обяснени с протичащите сред част от българоезичните мюсюлмани сложни процеси на трансформация на религиозната им идентичност.**

Вярват в Аллах 79.6% от мъжете и 80.6% от жените.

Въпросът „Вярвате ли в Бог?“ е задаван многократно при различни емпирични социологически изследвания у нас. Нека да сравним ретроспективно данните на някои от тях за подгрупата на турците с тези от анкетата на Алфа рисърч през 2016 г.

Докато вярващите в Бог турци през 1962 г. са 67% (Ошавков, 1968), то за периода 1992 г. – 2016 г техният дял нараства с около 10 пункта – от 73% през 1992 г. (13% невярващи, 14% агностици) (Георгиев, 1992), 71% през 1998 г. (17% невярващи, 12% агностици) (Димитрова, 2000) до 77% през 2016 г. (6% невярващи и 5% агностици)

И тук **кривата по равнище на образование е строго монотонна** – най-малко са вярващите в Аллах сред висшистите – 66.7% (за това пък при тях са най-много агностиците – 9.9%; докато атеистите са 3.7%). След това кривата на дялът на вярващите в Аллах нараства с намаляване на равнището на образованието, за да стигне до твърде високата стойност 92.5% при тези с най-ниско образование.

	В Аллах (Бог)	Че има висша сила	В съдбата	Може би има Аллах (Бог), но се съмнявам	Не вярвам в нито едно от изброените
Висше	66.7%	23.5%	25.9%	9.9%	3.7%
Полувисше.	69.2%	30.8%	19.2%	3.8%	7.7%
Средно	75.9%	20.8%	17.7%	5.3%	3.1%

Основно	80.1%	21.5%	13.7%	3.1%	2.1%
По-ниско	92.5%	18.3%	8.6%	2.2%	2.2%

Таблица 22. Алфа рисърч, 2016. Вярвате ли:...? (по образование)

Строго монотонна е и кривата по доходи – процентът на вярващите в Аллах е най-висок при най-бедните (87.3%) и най-нисък при най-заможните (67.2%).

	В Аллах (Бог)	Че има висша сила	В съдбата	Може би има Аллах (Бог), но се съмнявам	Не вярвам в нито едно от изброените
2016 ≤100	87.3%	19.2%	12.7%	1.9%	0.9%
2016 101-250	79.0%	17.1%	13.5%	3.0%	4.6%
2016 251-500	69.5%	26.9%	21.3%	6.6%	3.0%
2016 >500	67.2%	26.6%	21.9%	15.6%	6.3%

Таблица 23. Вярвате ли:...? (по доходи)

- **Заявена религиозност, степен на религиозност**

Декларираната религиозност сред мюсюлманите по произход е относително висока. Заявилите, че са религиозни (дълбоко религиозни плюс по-скоро религиозни) са 87.1%, дълбоко религиозните са 20.2% (Таблица 24.).

	Дълбоко религиозен	По-скоро религиозен	По-скоро нерелигиозен	Напълно нерелигиозен	Не се самоопределям	Не зная, не мога да преценя
Общо	20.2%	66.9%	6.6%	1.2%	2.2%	2.8%
Турци	12.1 %	70.9%	8.3%	1.9%	2.7%	4.0%
Българоезични	29.3%	62.8%	5.5%		1.7%	0.7%
Мюс-ни в гета	45.5%	53.8%				0.7%

Таблица 24. Алфа рисърч, 2016. Какво бихте казали за себе си? Че сте...

В изследването на НИЦ към ВИИ картината, отнасяща се до степента на религиозност е по-различна, но това е естествено, тъй като тя се отнася към профила на специфична извадка:

Донякъде съм религиозен	51.9%
Дълбоко съм религиозен	36.3%
Не съм религиозен	6.7%
Не мога да преценя/Неотговорили	5.1%

Таблица 25. НИЦ към ВИИ, 2015 Как определяте себе си по отношение на религията?

Всъщност, съществена разлика е в дела на дълбоко религиозните (36.3%). Според данните на НИЦ към ВИИ религиозните (донякъде религиозните плюс дълбоко религиозните) са 88.2%, което почти съвпада с резултата на Алфа рисърч.

Декларираната религиозност на мюсюлманите в страната през 2016 г. е доста по-висока от религиозността общо на цялото население в периода 1992-2014, която варира между 50% и 60% (1992 – 48%, 1994 – 60%, 1998 – 55%, 2014 – 52%).

И при този индикатор се изявяват установените вече по-горе различия по подгрупи мюсюлмани. Най-висок е делът на дълбоко религиозните сред мюсюлманите в гетата (45.5%). Почти 100% от анкетирания там са отговорили, че са религиозни. При българоезичните мюсюлмани религиозни са 92.1%, а дълбоко религиозни – 29.3%. Относително по-ниска степен на религиозност се наблюдава при турците (сунити и алевити). От тях религиозни са 82.0%, а делът на дълбоко религиозните е значително по-нисък от общия за цялата мюсюлманска общност – 12.1 %. При турците е най-високият делът на нерелигиозните – 10.2%, измежду които 1.9% са напълно нерелигиозни.

Декларират, че са религиозни 85.5% от мъжете (21.2% дълбоко религиозни) и 88.4 от жените (18.5% дълбоко религиозни).

Резултатите на цитираното изследване на WIN-Gallup-International за 2014 г. ни дават възможност да сравним делът на религиозните мюсюлмани в България през 2016 г. с общата религиозност на населението като цяло в нашата страна и в някои други страни (виж Таблица 26.).

Страна	Религиозен	Нерелигиозен	Убеден атеист	Не знам (не отговаря)
Босна и Херцеговина	65%	29%	3%	4%
България	52%	36%	3%	8%
Гърция	71%	15%	6%	8%
Косово	83%	7%	1%	10%
Македония	88%	8%	2%	3%
Румъния	77%	16%	1%	6%
Сърбия	72%	18%	3%	7%

Турция	79%	13%	2%	6%
Германия	34%	42%	17%	7%
Полша	86%	10%	2%	2%
САЩ	56%	33%	6%	5%
Пакистан	88%	10%	1%	1%
Мароко	93%	4%	1%	2%
България 2016 Мюсюлмани	87.1%	6.6%	1.2%	5.0%

Таблица 26. Алфа рисърч, 2016. Какво бихте казали за себе си? Че сте...

Докато делът на декларираните, че са религиозни в България (52%) е относително нисък (най-нисък измежду балканските страни, но по-висок от този в Германия (34%) и близък до този в САЩ (56%)), то делът на мюсюлманите в нашата страна, самоопределили се като религиозни (87%), е съизмерим с дела, отнесен към цялото население в Пакистан (88%), Македония (88%), Полша (86%) и по-висок от този в Турция (79%).

Ще отбележим, че и тук разпределенията по образование и по доходи се описват със строго монотонни криви – религиозността намалява, както с равнището на образование, така и с дохода.

Едновременното разглеждане на индикаторите „степен на религиозност“ и „вяра“ дава възможност да се уточни картината на религиозността. След несложни пресмятания се получава:

- Делът на декларираните едновременно, че са вярващи в Аллах и че са религиозни (дълбоко религиозни плюс по-скоро религиозни) е 72.0% от цялата извадка, докато общия дял на всички религиозни е 87.1%, а делът на вярващите в Аллах е 76.9%.
- Делът на декларираните, че са вярващи в Аллах и дълбоко религиозни е 18.1% от извадката, докато общият дял на всички дълбоко религиозни е 20.2%.
- Делът на тези, които декларират, че вярват само във висша сила и/или в съдбата и че са религиозни е 10.7% от извадката.
- Делът на тези, които декларират, че вярват само във висша сила и/или в съдбата и че са дълбоко религиозни е 1.7% от извадката.

С други думи, трябва да се отчита, че между анкетираните (избрани по това, че са мюсюлмани по произход), които са заявили, че са религиозни и съответно дълбоко религиозни, има не само вярващи в Аллах мюсюлмани, но и такива, които вярват само във висша сила и/или в съдбата.

Трябва да се има предвид, че има и респонденти, които са заявили, че вярват в Аллах (Бог), но се смятат за нерелигиозни – техният дял е 2.2% от извадката.

Не трябва да се забравят и агностиците – те смятат, че може би Аллах (Бог) съществува, но се съмняват. Делът на тези от тях, които заявяват, че са религиозни е 2.9%.

- **Жертвоготовност**

Един чувствителен индикатор за степента на религиозност е **доколко човек е готов да се жертва в защита на своята религия**. На анкетираните беше зададен и при двете изследвания (през 2011 г. и 2016 г.) въпросът: Ако се наложи трябва ли човек да жертва живота си в защита на своята религия?

Сравнявайки отговорите през 2011 г. и 2016 г., виждаме, че делът на тези, които приемат саможертвата в защита на религията през 2016 г. е по-малък – общо 23.4%, от които 7.6% без уговорка и 15.8% - само в изключителни случаи - докато през 2011 г. той е бил общо 27.5%, от които 4.4% без уговорка и 23.1% в изключителни случаи. И при двете изследвания преобладава делът на тези, които са против, смятайки че човек не трябва да жертва живота си заради религията, като през 2011 г. този дял е с 8 пункта по-висок (71.3%), отколкото през 2016 г. (63.1%). Общо получената картина на този индикатор показва известен количествен ръст през 2016 г. в сравнение с 2011 г.

	Да, така е редно	Само в изключителни случаи	Не, не трябва да се жертва живот заради религията	Не мога да преценя
Общо 2011	4.4%	23.1%	71.3%	1.2% без отговор
Общо 2016	7.6%	15.8%	63.1%	13.5%

Таблица 27. Алфа рисърч, 2011, 2016. Ако се наложи трябва ли човек да жертва живота си в защита на своята религия?

От заявилите, че са дълбоко религиозни, около половината приемат саможертвата като императив, докато около 35 % са против. Пропорцията силно се променя при по-скоро религиозните, при които делът на тези, които смятат, че при необходимост човек трябва да жертва живота си в защита на своята религия е около седем и половина процента, докато преобладаващото мнозинство (около 69 %) са категорично против.

Нека да сравним тези данни с данни от споменатото по-горе емпирично социологическо изследване „Връзки на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в България - 1994“, когато е бил зададен въпросът: „Длъжен ли е човек да рискува живота си в името на религиозните си възгледи?“ Отговорите, взети от извадката на българите християни (1044 лица) са 15.3% да, 66.2% не и 18.2% не мога да преценя.

Друга възможност за сравнение ни дава резултат от национално представително социологическо изследване на агенция Алфа рисърч, проведено през септември 2016 г. Извадката е от 1026 лица. Зададен е същият въпрос:

Религиозна принадлежност	Да, така е редно	Само в изключителни случаи	Не, не трябва да се жертва живота за	Не мога да преценя	Общо

			своята религия		
Без отговор	25.0%	25.0%	25.0%	25.0%	0.4%
Православен християнин	7.3%	20.2%	58.0%	14.4%	86.4%
Католик			100.0%		0.4%
Протестант	33.3%	33.3%		33.3%	0.3%
Мюсюлманин	9.8%	11.1%	51.2%	28.0%	8.0%
Друга			100.0%		0.1%
Не съм вярващ/а	4.3%	17.4%	52.2%	26.1%	4.5%
Общо	7.5%	19.3%	57.1%	16.1%	100%

Таблица 28. Алфа рисърч, 2016. Според Вас, ако се наложи, трябва ли човек да жертва живота си в защита на своята религия?

Както виждаме от цитираните изследвания, готовността за саможертва е характерна не само за мюсюлманите. Тя е мярка за силата на вярата и дълбочината на религиозността и не трябва да се тълкува като индикатор за религиозна екстремистка радикализация.

- **Религиозна практика (поведенческа религиозност)**

Религиозната практика е както външна проява на вътрешната религиозност на човека (на неговото вътрешното състояние - на интимния му свят), така и е израз на неговите общностни нагласи (така е прието в общността, така правят всички). Основният смисъл на религиозната практика е в общуването с Бог (Аллах), но едновременно с това тя е и афиширане на кодове на общностната религиозна идентичност, на принадлежност към религиозната общност.

Общо взето делът на тези, които **не спазват религиозните изисквания** е висок, но за пет годишния период има ясно очертана **тенденция на по-голямо придържане към правилата.**

Централно място в мюсюлманската сунитска религиозна практика заемат петте стълба на Исляма, които всеки мюсюлманин е задължен да спазва. В анкетите и през 2011 г. и през 2016 г. са включени въпроси за два от стълбовете – молитвата и поста по време на Рамазан (Рамадан).

Молитвата е сакрално преживяване на пряко общуване с Аллах. Ето защо може да се предполага, че, разглеждана като индикатор, тя ни дава мярка (макар и все пак приблизителна) за степента на не просто декларираната, а на преживяваната религиозност. Ислямът като правило изисква спазващия мюсюлманин да се моли заедно с други вярващи, препоръчително в джамия или на друго място за молитва. Понякога обаче това е практически невъзможно или затруднително и тогава той се моли индивидуално. А има и изключителни случаи, когато Ислямът разрешава поредната молитва да бъде пропусната.

Анкетата на Алфа рисърч през 2016 г. показва (Таблица 20.), че повече от половината мюсюлмани (сунити) въобще не се молят (52.1%). Молещите се всеки ден са 19.5%, а общо молещите се (всеки ден и понякога) са 47.0%. **През 2016 г. беше измерен делът на молещите се сунити пет пъти на ден – 9.1%.**

Може да се предположи, че именно това е групата на тези, чиято вяра в Аллах е най-силна и преживяваната религиозност най-дълбока.

	5 пъти на ден	Всеки ден	Понякога	Не кланям	Без отговор
Общо	9.1%	19.5%	27.5%	52.1%	0.9%
Турци (сунити)	1.8%	7.0%	24.8%	67.2%	1.0%
Българоезични	20.0%	40.4%	23.4%	35.9%	0.3%
Мюсюлмани в гета	24.5%	40.0%	49.7%	9.1%	1.4%

Таблица 29. Алфа рисърч, 2016. Колко често кланяте намаз? (Така, както е зададен, въпросът се отнася само до сунитите. При алевитите молитвеният ритуал (общуването с Бог) е съвършено различен, и за това при обработката на данните те са изключени от извадката.)

Отчетлива е диференциацията по подгрупи мюсюлмани. Поравно се молят ежедневно мюсюлманите в гетата (40.0%) и българоезичните мюсюлмани (40.4%), като делът на тези, които се молят пет пъти на ден от първата подгрупа е по-висок (24.5%) в сравнение със спазващите напълно този стълб на Исляма от втората подгрупа (20.0%). На фона на тези две подгрупи се вижда, че при турците (сунити) делът на молещите се ежедневно е значително по-малък – 7.0% (по 5 пъти на ден се молят едва 1.8%). Обратно – най-висок е делът на тези, които въобще не се молят при турците (67.2%), следвани от българоезичните мюсюлмани (35.9%) и при мюсюлманите в гетата – само 9.1%

39.7% от сунитите въобще не посещават джамия, като при турците съответният дял е повече от половината (51.7%). Трябва да се отбележи, че наред с изпълнението на канона петъчната молитва играе и социална роля (да се видя с другите от общността). По същия начин двойка (канонична и социална) роля играе и посещението на джамия по време на Байрама.

Редовно **постят по време на Рамазана** 36.2% от сунитите, понякога – 34.1% и никога не постят – 28.6%. Значително висок е делът на винаги постещите измежду мюсюлманите в гетата – 77.6%, докато въобще не постещите са само 4.2%. Висок е делът на винаги постещите и при българоезичните мюсюлмани – 58.6%. Делът на въобще непостещите и при тях е много малък – 6.2%. Много по-ниско е нивото на винаги постещите при турците (сунити) – само 19.2%. От друга страна при тях е висок процентът на въобще непостещите – 42.3%.

Графика 7. Алфа рисърч, 2016. Постите ли по време на Рамазан? (%) (Така, както е зададен, въпросът се отнася само до сунитите. Алевитите не постят по време на Рамазан. За това при обработката на данните те са изключени от извадката.)

Най-устойчивите елементи на религиозната обредност на мюсюлманите са безспорно **погребението** и **сюнетът**. Наред със сакралната им същност те имат смисъл на кодове на мюсюлманската идентичност. Данните показват високи стойности на съблюдаване на ислямския канон и при двата обреда.

Погребенията се извършват според Исляма почти от всички (98.1%). Този резултат апостериори потвърждава избрания подход анкетата да обхваща мюсюлманите по произход – както виждаме, погребенията при почти 100% от мюсюлманите по произход се извършват според ислямския канон, независимо от отклоненията в декларативната религиозност и поведенческата религиозност

При **сюнета** стойностите са също много високи – 84.5% (при 13.0% - на повечето). При три от подгрупите – мюсюлманите в гетата, турците (сунити) и алевитите делът на извършващите сюнет на всички момчета е над 85%, съответно: мюсюлмани в гета – 88.1% (при 6.3% на повечето), турци (сунити) – 87.7% (при 11.1% на повечето) и алевити – 85.0% (при 15.0% на повечето). Значително по-малък е този дял при българоезичните мюсюлмани – 74.5% (при 21.0% - на повечето), което потвърждава сложните процеси, отнасящи се до идентичността в тази подгрупа.

	На всички	На повечето се прави
2016 Общо	84.5%	13.0%
Мюсюлмани в гета	88.1%	6.3%
Българоезични	74.5%	21.0%

Турци (сунити)	87.7%	11.1%
Алевити	85.0%	15.0%

Таблица 30. Алфа рисърч, 2016. Във Вашия род на момчетата прави ли се сунет? (%)

Притежанието на религиозна литература също може да се разглежда двояко. От една страна, това говори за вътрешен стремеж на мюсюлманите да познават своята религия. Трябва да се има предвид, че според Исляма Коранът – това е словото на Аллах. Това означава, че четенето на Корана за мюсюлманина има смисъл на общуване с Всевишния. От друга страна притежаването на Корана и други религиозни книги обозначава принадлежност към общността.

Данните през 2016 г. показват висок процент на отговорилите, че имат у дома си Корана – 58.9%.

Отново виждаме, че се открояват мюсюлманите в гетата – 74.1% от тях притежават Корана. Те са следвани от българоезичните мюсюлмани, от които 58.6% имат у дома си Корана и турците – с почти същия процент – 57.2%. Най-рядко Коранът се намира в домовете на алевитите – 32.5%, като 62.5% от тях заявяват, че не притежават в къщи религиозни книги.

Както е известно съществува разлика между **зекят** (в превод – пречистване) – данък-милостиня, който се дава (индивидуално или в специален фонд към Главното мюфтийство) по волята на Аллах задължително един път годишно от мюсюлманите, които имат над определен доход и **садака** (в превод – потвърждаване) – доброволна милостиня, правене на добро. Зекятът на практика е насочен предимно към другите мюсюлмани – той е насочен главно навътре в общността. Садака се дава по всяко време по волята на мюсюлманина и има в по-голяма степен характер на правене на универсално добро, предназначено към всички нуждаещи се хора. И в двата случая актът на даване има за мюсюлманина смисъл на служене на Аллах и от тази гледна точка той е религиозна практика.

Независимо от ниските доходи на голяма част от мюсюлманите в България благотворителността сред тях е широко разпространена. Тези, които заявяват, че дават дарения на нуждаещите се са 60.2 от анкетираните (от които 13.4% правят това често). Даването на дарения е най-разпространено при алевитите – 75.0% (20.0% често), следвани от мюсюлманите в гетата – 69.2% (14.0% често), турците – 58.5% (14.9% често) и българоезичните мюсюлмани 58.0% (8.3% често).

Графика 8. Алфа рисърч, 2016. Имате ли у дома Корана? (%)

Друг елемент на религиозната практика е жените да носят облекло така, както е предписано в Исляма. За част от мюсюлманките **носенето на хиджаб (забрадка)** извън дома е код на принадлежност към общността – така те ще бъдат различавани като такива. В българското общество е спорен въпросът дали трябва да бъде разрешено носенето на забрадка на ученичките в училище. Във връзка с това през 2016 г. на анкетираните беше зададен въпросът: Трябва ли да бъде разрешено носенето на забрадка в училище?

Повече от половината от респондентите се отнасят рестриктивно – 54.9% от тях смятат, че не трябва да бъде разрешено. Особено висок е техният процент при турците-алевити (72.5%) и при турците-сунити – 64.3%.

Една малка част – 5.2% заемат междинна позиция – да се разреши, но само в гимназията.

Смятат, че трябва да се разреши носенето на забрадки в целия училищен курс 9.7% от анкетираните. Това крайно становище преобладава при мюсюлманите от гетата – 35.9% и при българоезичните мюсюлмани – 17.6%, докато при турците и турците-алевити то има много малък процент привърженици. Трябва да се отбележи, че е относително голям броя на тези, които се колебаят и нямат определено мнение – около една трета.

Много остро в обществото стои въпросът с носенето на дрехи, които покриват цялото лице (**никаб, бурка** и т.н.). През 2016 година няколко общински съвета в страната въведоха на териториите на техните общини забрана за носене извън дома и религиозните храмове на облекло, което напълно или частично скрива лицето, освен ако това не се налага по здравни или професионални причини или в рамките на спортни, културни и други подобни прояви. На 30 ноември същата година парламентът прие закон, въвеждащ тази забрана в цялата страна за всички лица, пребиваващи в нея. Това беше

направено въпреки съпротивата на партиите ДПС и ДОСТ, голяма част от чиито избиратели са мюсюлмани. Във връзка с разгорещената обществена дискусия около приемането на закона и общинските решения в анкетата бяха включени два въпроса. Първият е:

	Да, задължително трябва да бъдат покрити	Одобрявам, ако жената сама желае това	Не одобрявам	Не мога да преценя
2016	1.6%	20.7%	53.5%	24.3%
Гета	4.9%	54.5%	28.7%	11.9%
БЕМ	3.4%	39.7%	37.2%	19.7%
Турци	0.3%	7.5%	63.7%	28.5%
Турци-ал.		2.5%	72.5%	25.0%

Таблица 31. Алфа рисърч, 2016. Одобрявате ли мюсюлманките да ходят навън с покрити лица (с бурка, никаб)?

Крайната позиция, че лицата задължително трябва да бъдат покрити, което впрочем не се изисква от следваната от мюсюлманското вероизповедание в България ханафитска школа, се подкрепя от много малко (съизмеримо със статистическата грешка) от респондентите – само 1.6%, които са почти изцяло от мюсюлманите в гетата и българоезичните мюсюлмани.

Най-голям е дялът на неодобряващите покриването на лицето – повече от половината (53.5%), като много високи са процентите на неодобряващите измежду турците и турците-алевити – съответно 63.7% и 72.5%.

Либералният възглед да се остави самата жена да прецени, се одобрява от една пета (20.7%) от мюсюлманите. Открояват се мюсюлманите в гетата – 54.5% от тях споделят този възглед, следвани от българоезичните мюсюлмани, от които 39.7% са на същото мнение.

Беше зададен и въпросът (в навечерието на приемането на закона): „Одобрявате ли да бъде забранено ходенето с покрити лица?“ Тези, които одобряват такава забрана са малко повече от половината (51.3%), неодобряващите са 17.8%, като голям е дялът на нямащите мнение (не можещите да преценят) – 34.2%. Мотивът на повечето несъгласни е да се спазва свободата на вероизповедание (15.4%), което вероятно показва, че несъгласието е продиктувано по-скоро от съпротива (страх) срещу всяко ограничаване на вероизповедните свободи, а не толкова от одобряване на носенето на бурки и никаби.

- **Забраните, грехът**

Забраните са важна част от нормативно-етичната система на Исляма. Те обхващат дълъг списък от неодобрявани действия. В анкетата през 2016 г. са включени индикатори за **забраната на употреба на алкохол и свинско месо**.

Според дадените отговори дялът на тези от сунитите, които нарушават забраните да се пие алкохол и да се яде свинско не е малък – около една четвърт от респондентите.

Видими са големите разлики в поведението на мъжете и жените. Докато пият ракия 47.7% от мъжете, то при жените съответният дял е значително по-малък – 14.2%. При пиенето на вино разликата също е чувствителна – 35.0% от мъжете и 17.5% от жените.

И при тези индикатори за поведение според предписанията на религията се наблюдават разлики между различните подгрупи мюсюлмани. Ядат свинско само 7.7% от мюсюлманите в гетата и 6.9% от българоезичните мюсюлмани, докато съответният процент е значително по-висок при турците (сунити) - 35.4%. Алкохол (общо – ракия и вино) заявяват, че пият само около 10 % от мюсюлманите в гетата и значително повече – над 20% от българоезичните мюсюлмани и над 30% от турците.

Много показателна е скалата на сравнителното измерване, направено през 2016 г., на три от най-големите прегрешения в Исляма – отстъпничеството от религията, убийството и прелюбодейството.

Беше зададен въпросът: Кое от следните неща е най-осъдително, представлява най-голям грях за един истински мюсюлманин (въпросът предполага само един отговор)? Предложените отговори са: 1. Ако извърши убийство. 2. Ако извърши прелюбодейство. 3. Ако се покланя и на други богове, освен на Аллах. 4. Нито едно от тези. 5. Без отговор.

Както се знае в Исляма най-голямото прегрешение е отказът от засвидетелстване, че няма друг бог освен Аллах и Мохамед е негов Пратеник (отказът от първия стълб в сунитското направление). Отказвайки се от това, един мюсюлманин престава да бъде такъв – той става вероотстъпник. Данните обаче показват, че само 24.3% от мюсюлманите поставят това деяние най-високо в зададената скала на прегрешенията. Много по-висок е процентът на тези, които осъждат като най-голям грях убийството – 64.8%. Трябва да се отбележи, че според религиозната доктрина убиецът е извършил изключително тежък грях, но не престава да бъде мюсюлманин – той не напуска общността. Що се отнася до прелюбодейството, само 5.4% от анкетираните го смятат за най-осъдително прегрешение – по-осъдително от отстъпничеството и убийството.

Този резултат показва, че **сред мнозинството мюсюлмани по произход в България надделяват общочовешки (нерелигиозни) критерии за добро и зло.**

Сравнението по подгрупи показва, че на двата полюса са мюсюлманите в гетата и българоезичните мюсюлмани. При първата група е най-нисък процентът на осъждащите в най-висока степен отстъпничеството (17.5%) и реципрочно – най-висок е процентът на тези, които смятат убийството за най-осъдителен грях (68.5%). При българоезичните мюсюлмани е обратното – при тях е най-високият процент на тези, за които отстъпничеството е най-осъдително (30.3%) и е най-ниският процент на смятащите така за убийството (58.6%).

Интересно е, че при алевитите 27.5% не смятат нито едно от изброените деяния за най-голямо прегрешение, а всички останали (72.5%) се фокусират само върху убийството.

- **ДИСТАНЦИИ (НАГЛАСИ КЪМ „ДРУГИТЕ“)**

Изучаването на дистанциите между мюсюлманите и „другите“, както и тяхната динамика, освен че представлява изследователски интерес, е продиктувано и от обществена необходимост. Обществото е заинтересовано от добри отношения между религиозните общности, което изисква то да познава взаимните нагласи между тях. В това изследване вниманието е съсредоточено само в едната посока – нагласите на мюсюлманите към „другите“. Разбира се, картината ще остане едностранчива, ако реципрочно не бъде видян и погледът на „другите“ към мюсюлманите, което трябва да бъде предмет на друго изследване.

- **Смесените бракове**

Чувствителен индикатор на междуобщностната дистанция на мюсюлманите към християните е доколко те одобряват смесени бракове. Трябва да се има предвид, че според Исляма има поначало асиметрия по пол в отношението към сключване на смесени бракове, като то е по-рестриктивно, когато става дума за брак между мюсюлманка и немюсюлманин. През 2016 г. одобряват брак между мюсюлманин и християнка 36.5%, а между мюсюлманка и християнин – 28.2% от мюсюлманите в страната. Не одобряват съответно 32.6% и 40.0%.

Много важно е обаче да се отбележи, че е голяма групата на тези, които поставят взимането на решение в зависимост от обстоятелствата (и в двата варианта тя е около 31%). С други думи между двете крайни позиции – на одобрение и неодобрение, съществува един широк интервал, в който за взимането на решение на сключване на брак са съществени и други съображения освен религиозните, т.е. **религиозната бариера не е строго очертана.**

По подгрупи се очертават вече очаквани различия. Най-голяма е капсулацията при мюсюлманите от гетата, където неодобрението на брак между мюсюлманин и християнка е 48.3% и съответно между мюсюлманка и християнин е 51.7%. След тях по затвореност се нареждат българоезичните мюсюлмани при които неодобрението в двата варианта е съответно 36.9% и 43.8%. При алевитите тези, които одобряват брак между мюсюлманин и християнка, са открояващо се висок процент – 72.5%, докато в обратния случай – брак между мюсюлманка и християнин – одобрението е 47.5%.

- **Приятелство с „другите“**

През 2016 г. беше измерена дистанцията към немюсюлманите на ниво приятелство. Тя показва добри междуличностни отношения между мюсюлмани и немюсюлмани, независимо от тяхната религиозната принадлежност. **Делът на анкетираните мюсюлмани, които имат за приятели християни е 74.0%.**

Има и значително по-малка група, която е затворена вътре в общността – 20.4% отговарят, че техните приятели са само мюсюлмани. Тази затвореност е по-силно изразена при мюсюлманите в гетата – делът на заяvilите от тях, че нямат приятели, които не са мюсюлмани е 29.4%. При обсъждането на този резултат, трябва да се напомни, че мюсюлманите в гетата поначало отдават в по-малка степен голямо значение на приятелството в сравнение с другите

подгрупи мюсюлмани (виж по-горе). От друга страна трябва да се имат предвид дистанциите в двете посоки – както на мюсюлманите към християните, така и обратно – на християните към мюсюлманите. В изследването „Етнокултурната ситуация в България – 1992“ (Георгиев, 1993) се констатира силна асиметрия между голямата готовността на циганите да поддържат приятелство с българите-християни (85.2% да, 11.3% не) и обратно – на нежеланието на българите-християни да поддържат приятелство с циганите (30.3% да, 64.1% не). Тази асиметрия между групите на циганите и българите-християни се наблюдава и в последвалите изследвания (Митев, 1995) и (Митев, 1997).

В най-голяма степен са отворени към приятелство с „другите“ алевитите – при тях тези, които отговарят, че имат приятели християни са 85%, а тези, които нямат други приятели, освен мюсюлмани, са само 2.5%.

- **Предметът „религия“ в училище**

Показателен за междуобщностните дистанции и степента на общностна отвореност е въпросът как трябва да се изучава **предметът религия в училище**. И при двете изследвания (през 2011 г. и 2016 г.) делът на тези, които смятат, че в училище трябва (не трябва) да се изучава религия е почти поравно: „да“ – 50.2% през 2011 г. и 48.3% през 2016 г. и „не“ – 48.4% през 2011 г. и 51.7% през 2016 г. Това е устойчив резултат, който показва, че половината от мюсюлманите в България не приемат изучаването на религия в училище, като мотивите за това могат да бъдат от различно естество.

От тези, които са за това предметът религия да се изучава в училище, през 2011 г. 55.3% са на мнение, че децата трябва да учат всеки своята религия отделно, а 44.2% са за това всички заедно да учат за различните религии. През 2016 г. е настъпила **значителна промяна**. Делът на тези, които смятат, че децата трябва да учат поотделно е нараснал на 77.8%, а привържениците на идеята всички деца заедно да учат за различните религии, а не само своята, е паднал на 17.2%. Това говори за увеличаване на междугруповата дистанция и известна **тенденция към по-голяма общностна затвореност сред част от мюсюлманите**. Тази промяна в нагласата вероятно може да се обясни с нараснало чувство за съхранение на общностната идентичност в резултат и на външния натиск (институционален, медиен, както и от някои партии и групи) върху общността.

- **Отношенията между мюсюлмани и християни**

Информация за **междубщностната дистанция** дава и отговорът на въпроса как са се развили през последните пет години отношенията между мюсюлманите и християните в България. През 2016 г. делът на тези, за които няма промяна, е 67.2%, което говори за устойчиви отношения между мюсюлмани и християни. В същото време делът на мюсюлманите, които дават оптимистичната оценка, че тези отношения са се развили в положителна посока, е 15.3%, а смятащите, че развитието е в отрицателна посока са 6.3%.

Показателно е, че 80.9% от мюсюлманите са на мнение, че **войните в Сирия и Ирак** не са довели до промяна в отношението към тях, но все пак 6.9%

смятат, че има влошаване. Този резултат навежда на мисълта, че междурелигиозните отношения в страната се влияят предимно от вътрешната обстановка и не толкова от външни фактори.

Следователно, може да се заключи, че **отношението на мюсюлманите към християните в България е устойчиво добро, както на междуличностно, така и на междугрупово равнище.**

- **Отношението към бежанците**

Що се отнася до **дистанцията на мюсюлманите в България към бежанците**, през 2016 г. се очертават две основни групи – и двете са по около 39%. Първата (38.5%) са настроени крайно рестриктивно – „България да не приема никого.“. Втората (39.3%) се състои от по-умерено настроени, които са за това все пак да има прием, но той да бъде регулиран, като, или се приемат бежанци по квоти определени от ЕС, или се въведе ограничен брой от държавата. Има и една малка група от 4.7% либерално настроени, които са отговорили: „България да приема всички.“

Виждаме, че значително по-голяма дистанция дели мюсюлманите в България от прииждащите, изпаднали в беда пришълци, макар и едновременци, отколкото е дистанцията към тези, с които имат от дълги времена трайно изградени механизми на съжителство, макар и другоячески. **За мюсюлманите в България познатите християни съседи са много по-свои, отколкото непознатите мюсюлмани пришълци.** Това показва, че механизмите за добри междугрупови и междуличностни отношения са изградени в зоната на цивилизационния контакт на местно – локално, равнище в резултат на дългогодишно съвместно съжителство и този фактор е по-значим от съвместимостта/несъвместимостта между религиите.

- **Към държавата**

Мюсюлманите в България не са единни по общия въпрос **дали религията и държавата трябва да бъдат отделени една от друга**. През 2016 г. тези от тях, които следват секуларисткия възглед, че религията трябва да бъде отделена от държавата са 32.5%, докато имащите обратното мнение са с няколко пункта по-малко – 28.3%. Относително най-голямата група е на нямащите изразено мнение („не мога да преценя“) – 39.2%

От друга страна **шериятът** като регулатор на правни спорове няма привърженици сред българските мюсюлмани. Само 0.7% от тях виждат в него нормативен източник, който да се прилага при спорове в общността. За сметка на това 57.3% смятат, че споровете трябва да се уреждат по съдебен път. Възрастните също се приемат като арбитър от 21.5%, а други 12.0% виждат в ролята на такъв арбитър и религиозния водач (имама, мюфтията). И накрая 16.6% от мюсюлманите предоставят на Аллах ролята да отсъди кой е прав. Това е типично за мюсюлманите от гетата, 46.2% от които очакват Аллах да бъде съдник.

И така, очертават се три взаимно допълващи се тенденции. Преобладаващото мнозинство мюсюлмани виждат в светския съд мястото, където да се уреждат споровете между тях. От друга страна, се наблюдават и

запазени вътрешнообщностни механизми за регулиране на отношенията. На трето място, е очакването сред част от мюсюлманите за неизбежната божия присъда.

На въпроса какво трябва да бъде **отношението на държавата към мюсюлманското вероизповедание**, 46.9% отговарят, че държавата трябва да го подпомага материално, като тази група е разделена на две – 24.8% смятат, че тази помощ трябва да се оказва без това да води до каквато и да е намеса, а 22.1% допускат такава намеса, но само, когато тя бъде поискана. Що се отнася до финансирането, 26.1% са на мнение, че държавата трябва да финансира вероизповеданието, а 27.0% - че то трябва да се финансира от собствени източници. Има и такива мюсюлмани (12.3%), които са за пълно разделение – те са против както държавата да се намесва в живота на вероизповеданието, така и да го подпомага. **Очертаната картина съдържа голяма доза неопределеност и говори за неустановеност в отношенията между държавата и мюсюлманската общност.**

На този фон за петгодишния период от 2011 г. проличава **известна тенденция на отчуждаване на мюсюлманите от българската държава**. Това вече беше разгледано по-горе, където беше констатиран спад с повече от 10 пункта на тези, които смятат за много важно децата да бъдат възпитавани в уважение към страната, в която живеят.

Друга индикация за отдалечаването на мюсюлманите от България, е намаляването с 13 пункта делът на тези, които смятат, че религиозните лидери трябва да получават своето духовно образование в България, като все пак се запазва относително високо ниво (42.7% през 2016 г. срещу 56.0% през 2011 г.). В същото време с около 5 пункта се е увеличил делът на тези, които смятат, че това трябва да става в Турция. (Таблица 21.) Отличава се подгрупата на българоезичните мюсюлмани, които в най-малка степен споделят идеята образованието да се получава в нашата страна (само 32.4%) и в същото време между тях са най-много привържениците за духовна подготовка в Турция. Преориентирането на нагласите за получаване на духовно образование от България към Турция, вероятно може да се обясни със значителното възстановяване на позициите на мюсюлманската религия в нашата съседка и в същото време – на липсата на каквато и да било подкрепа на мюсюлманското образование от страна на българската държава. От Таблица 32., че влиянието на Саудитска Арабия и другите арабски страни в областта на образованието е устойчиво слабо. Разбира се не трябва да се пренебрегва и фактът, че голяма част от мюсюлманите у нас не се ангажират с мнение (около 39%).

	България	Саудитска Арабия	Турция	Други страни	Не мога да преценя
2011 Общо	56.0%	6.7%	7.4%	0.7%	29.2%
2016 Общо	42.9 %	5.6 %	12.1 %	0.6 %	38.7 %
2016 Общо без гетата	42.7%	5.0%	12.5%	0.7%	38.8%
2016 Турци	46.6 %	4.3 %	9.7 %	0.6 %	38.8 %
2016 Българоезични	32.4%	7.2%	20.3%	1.0%	39.0%
2016 Мюсюлмани в	44.1 %	9.8 %	8.4 %		37.8 %

гета					
------	--	--	--	--	--

Таблица 32. Алфа рисърч, 2011, 2016. Къде смятате, че е най-добре да получават своето образование духовните лица (имамите) в мюсюлманското вероизповедание? (%)

За петгодишния период се наблюдава и **значителен спад на интереса към политическия живот**, която тенденция всъщност е характерна за цялото общество. Докато през 2011 г. 30.1% заявяват, че не се интересуват от политика, то през 2016 делът на неинтересуващите се е нараснал на 52.1% (50.9% без мюсюлманите в гетата) – увеличението е с повече от 20 пункта. Особено висок е процентът на аполитичните сред мюсюлманите в гетата – 60.8%.

Делът на активно участващите в политическия живот като партийни членове и активисти относително се е запазил – 3.6% през 2011 г. и 4.5% през 2016 г.

През септември 2016 г. Движението за права и свободи запазва своите електорални позиции сред мюсюлманите в България в сравнение с 2011 г. За него биха гласували на парламентарни избори 55.4% от тях (56.5% през 2011 г.). В същото време ГЕРБ бележи видим ръст при мюсюлманите от 1.4% през 2011 г. на 9.9% през 2016 г. БСП запазва своето относително неголямо влияние – 5.6% през 2016 г. срещу 5.3% през 2011 г. Новите партии, които разчитат на избиратели сред мюсюлманите имат неголямо електорално влияние – 3.4% за Демократи за отговорност, свобода и толерантност (ДОСТ) и 0.7% за Народна партия за свобода и достойнство (НПСД).

На въпроса дали има партия, която да е противник на мюсюлманите в България, през 2011 г. анкетираните отговарят: Атака – 72.9%, ВМРО – 4.2%, Ред законност и справедливост – 3.7%, ГЕРБ – 2.8% и Синята коалиция – 1.6% (14.4% отговарят, че няма такава). Тези данни говорят за усещане за **висока степен на политическа застрашеност през 2011 г.** През септември 2016 г. наблюдаваното през 2011г. **напрежение в значителна степен е спаднало** – отговарящите, че няма такава партия е нараснало с 26 пункта и вече е 41.5%, като 40.5% заявяват, че не могат да преценят. Партията „Атака“ отново е на първо място между възприеманите като противници, но с много по-нисък процент – 12.7%. Тя е следвана от ВМРО с 3.2% и Патриотичният фронт – 1.4%.

Преобладаващото мнозинство мюсюлмани **не се възприемат като жертви на нарушени техните права.** На въпроса дали техните права или правата на техните близки се нарушават, през 2016 г. отговарят с „не“ 92.5% и само 5.4% с „да“. Това е значителен прогрес в сравнение с 2011 г., когато на същия въпрос делът на отговорилите, че не се нарушават правата им е с 15 пункта по-малко – 76.5%, а тези които са на обратното мнение (че се нарушават) са с 15 пункта повече – 20.4%.

Декларираните нарушения на правата са главно в социално-икономическата област – през 2016 г. от тези, които декларират, че са нарушени техните или на техни близки права, посочват, че става дума за правото на труд (58.5%), на достоен живот (12.3%), на здравеопазване (7.7%). Нарушаване на граждански и политически права посочват 10.7%, като най-

висок – 7.7% е процентът на посочилите като нарушения на правата проявите на расизъм, лошо отношение и липса на доверие.

Картината през 2011 г. сред смятащите, че се нарушават правата им, е сходна. Тогава също има превес нарушаването на социално-икономическите права, сред които правото на труд, на здравеопазване и на образование – общо 64.8%. Етническа и друга дискриминация при това изследване посочват 7.7%.

Одобрението от страна на мюсюлманите в България на **държавните институции** продължава да е ниско. С най-високо – около 22% одобрение - се ползват армията (съчетано обаче с 26.5% неодобрение) и полицията (37.7% неодобрение), следвани от президента с 19.0% одобрение и 35.4% неодобрение, и накрая с по около 17% одобрение – съдът (41.3% неодобрение) и правителството (47.4% неодобрение). От приведените данни се вижда, че **неодобрението превишава одобрението за всички институции, т.е. на всички тях рейтингът е отрицателен**. Разбира се, трябва да се държи сметка, че държавните институции имат много нисък рейтинг пред цялото население.

- **Геополитически дистанции; връзки с ислямския свят**

Въпреки, че преобладаващото мнозинство от мюсюлманите в България са сунити, на декларативно ниво те в голямата си част не се обвързват с това, като причините могат да бъдат различни – разбирането, че Ислямът е един, не добро познаване на разликата между двете направления и т.н. Може да се направи извода, че доминиращата идентичност е свързана с принадлежност към цялата мюсюлманска общност. На въпроса „на кое направление в Исляма принадлежите“, през 2016 г. респондентите (и сунити и алевити) преимуществено отговарят: „**Аз съм просто мюсюлманин.**“ (79.5% през 2016 г.). Като сунити се самоидентифицират 10.9%, а като алевити – само 1.3%.

Изключително малко са тези, които имат отношение към движенията на **салафитите** и **ухабитите**. Няма мнение за първите – 94.0%, а за вторите – 95.2%. Отнасящите се отрицателно към салафитите са 4.1% (1.9% одобрение), а към ухабитите – отрицателно 3.7%, положително 1.2%.

Високо е неодобрението към терористичните организации **Ал Кайда** (68.4%) и **Ислямска държава** (64.3%). Одобрението и за двете е в рамките на грешката – за Ал Кайда – 0.5% и за ИД – 2.8%, а нямащите мнение и в двата случая са около една трета.

Известен процент от мюсюлманите разчитат на връзките със световната ислямска общност за подкрепа на българското мюсюлманско вероизповедание. Смятащи, че то трябва да се финансира от **международни ислямски фондации**, са 3.3%, от Саудитска Арабия – 3.2% и от Турция – 14.3%.

Само 4.9% от респондентите смятат, че други държави се намесват в живота на българската мюсюлманска общност. Не смятат така 49.5% и не могат да преценят 45.6%. От смятащите, че има такава намеса, 84.7% посочват Турция, 10.2% Саудитска Арабия и 6.8% САЩ.

Връзките на българските мюсюлмани с Турция имат своите дълбоки исторически и културни корени. Голям е процентът на тези от тях, които имат родственици в тази наша съседна държава. Ето защо **нагласите към Турция са от особено значение**. По правило доверието към нея е много високо. **През 2011 г. доверието към Турция е 58.8% (7.4% недоверие), а през 2016 г. е нараснало с 9 пункта и е 68.4%, като недоверието също е нараснало и е**

12.7% (6 пункта ръст). Висок е и рейтингът на президента на Турция Реджеп Ердоган – одобрение 48.8% и неодобрение 19.0%.

Част от мюсюлманите в България имат очаквания към **Турция да оказва влияние** върху партиите, чрез които предимно се реализира тяхното политическо представителство (ДПС, ДОСТ и НПСД). **Смятат, че е важно Турция да има доверие към тези партии 34.6% от анкетиранияте, докато 22.8% не смятат това за важно – това е индикатор за авторитета и влиянието на турската държава сред мюсюлманската общност у нас.**

Неуспелият опит за преврат в Турция през юли 2016 г. засили интереса сред обществото към Фетхуллах Гюлен и неговите поддръжници. Според данните от изследването **Гюлен няма голямо влияние сред българските мюсюлмани**. Той има 8.7% одобрение и 38.8% неодобрение, а свързаното с него движение Хизмет има само 2.9% одобрение и много голямо неодобрение – 42.3%.

Беше зададен и актуалният въпрос **какво мислят анкетиранияте за събитията в Турция**. Повече от половината от мюсюлманите изчакват развоя на събитията и се въздържат да дадат своя оценка, отговаряйки, че нямат мнение (52.3%). Преценяват победата над превратаджиите като проява на единството на турския народ в защита на законността и демокрацията 18.1% и за ликвидиране на опасното влияние на Фетхуллах Гюлен 11.1%. В същото време не са малко тези, които не одобряват действията на правителството на Турция, като смятат, че се извършва разправа с политическите противници на управляващите (11.6%) и че се нарушават човешките права (11.7%).

В геополитически план и през 2011 г. и през 2016 г. беше попитано за доверието към определени държави. Както вече беше споменато най-голямо доверие след Турция мюсюлманите в България имат към Германия. При това за петгодишния период **доверието към Германия** е нараснало със седем пункта – от 56.7% (5.1% недоверие) през 2011 г. на 64.4% (но и недоверието е нараснало на 17.1% през 2016 г.) Следващото място по доверие устойчиво се заема от Русия – 49.8% доверие, 6.3% недоверие през 2011 г. и 51.8% доверие (ръст с 3 пункта), 20.6% недоверие през 2016 г. Доверието към Франция през 2011 г. е 45.1% (6.0% недоверие) и 47.1% (20.6% недоверие) през 2016 г.

Значително по-ниско и наред с това **силно спадащо е доверието към САЩ**. През 2011 г. то е 25.9% (16.7% недоверие), за да спадне с 9 пункта – на 17.2% доверие през 2016 г., съчетано с много високо недоверие – 45.2%.

Повече от половината от респондентите се въздържат от оценка за Саудитска Арабия – не могат да преценят 53.9% през 2011 г. и 53.3% през 2016 г. Доверието към нея е 16.9% през 2011 г. и 13.4% през 2016 г., а недоверието – 22.2% през 2011 г. и 33.3% през 2016 г.

През 2016 г. въпросът за рейтинга на държавите беше съчетан с рейтинга на няколко водещи държавни лидера: Най-висок, след този на Реджеп Ердоган, е рейтинга на Ангела Меркел – 44.5% положително отношение и 23.8% отрицателно. Не много след нея е Владимир Путин с 42.6% одобрение и 15.8% неодобрение. Далеч по-назад е Барак Обама с 23.0% одобрение и 28.2% неодобрение.

Респондентите бяха попитани и за отношението им към папа Франциск. Оказа се, че огромното мнозинство от тях (76.7%) не се ангажира с определено мнение. Изразиха одобрително отношение 14.3% и отрицателно 9.0%.

ЛИТЕРАТУРА

Алфа Рисьрч (2012) „Какво мислят българските мюсюлмани за:“ в-к Капитал, 13-19 октомври 2012 г.

Божиков, Петко (1992) Религията и пълнолетното население. Социологическо изследване, подготвено от Петко Божиков. НСИ, Идеи в културологията, т.2.

Босаков, Веселин (2000) Българските турци между културата на съседство и религиозната идентичност. В: Фотев, Георги (съст.) Съседството на религиозните общности в България. София, Институт по социология при БАН, стр.71-147.

Босаков, Веселин (2011) Религия и ценности (пример с българските мюсюлмани) сп. Многообразие в единството, бр.2 – 2011, стр.205-209.

Георгиев, Живко, Илона Томова, Мая Грекова, Красимир Кънев (1993) Някои резултати от изследването „Етнокултурната ситуация в България – 1992“. сп. Социологически преглед, кн. 3, 1993, стр. 55-81.

Григоров, Валери, Евгения Иванова, Илия Атанасов, Илона Томова, Мария Бебелекова (1998) Планината Родопи – усилията на прехода. София, Институт за източноевропейска хуманитаристика.

Димитрова, Вера (2000) Секуларизация и предефиниране на съседството. В: Фотев, Георги (съст.) Съседството на религиозните общности в България. София, Институт по социология при БАН, стр. 40-70.

Иванов, Михаил (2008) За политиката на социално включване на ромите. сп. Социологически проблеми, специален брой, год. XXX, 2008, стр.66.

Иванов, Михаил (2010) Преброяването догодина вече е компрометирано. Mediapool, 23.09.2010. <http://www.mediapool.bg/prebroyavaneto-dogodina-veche-e-komprometirano-news170302.html>

Иванов, Михаил (2012) Помаците според българската етнодемографска статистика. сп. Население, кн.1-2, стр.163-197.

Иванов, М. и Томова, И. (1994) Етнически групи и междуетнически отношения в България. В: Русанов, В. (съст.). Аспекти на етнокултурната ситуация в България. София, Асоциация АКСЕС.

Иванова, Евгения, Антоний Гълъбов, Боряна Димитрова, Илона Томова, Михаил Иванов, Соня Хинкова (2014) Нагласи на мюсюлманите в България – 2011. В: Иванова, Евгения. Ислямизирани Балкани: динамика на разказите. София, Нов български университет, стр.226-254.

Колев, Деян, Теодора Крумова (2005) Между Сцила и Харибда, За идентичността на миллета. Велико Търново, Астарта.

Митев, Петър-Емил (1995) Връзки на съвместимост и несъвместимост в ежедневието между християни и мюсюлмани в Българи (социологическо изследване,1994). В: Желязкова, Антонина (съст.) Връзки на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в България. София, МЦМПКВ, стр.165-212.

Митев, Петър-Емил, Живко Георгиев, Илона Томова, Красимир Кънев (1997) Връзки на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в Българи, II част. София, Архив на МЦПМКВ.

Митев, Петър-Емил (2016) Българите: Социологически прегледи. София, Издателство „Изток-Запад“.

НСИ (1992) Национален статистически институт. Преброяване на населението и жилищния фонд към 4 декември 1992 година. Инструкции за попълване на преброителните карти. София, 1992.

НСИ (1994) Национален статистически институт. Преброяване на населението и жилищния фонд към 4 декември 1992 година. Резултати от преброяването. Том I. Демографски характеристики. София, 1994.

НСИ (2004) Национален статистически институт. Преброяване на населението, жилищния фонд и земеделските стопанства през 2001. том 1, Население, книга 1, Демографски и социални характеристики на населението. София.

НСИ (2011) Национален статистически институт. Преброяване на населението и жилищния фонд към 1 февруари 2011 година. Инструкция за попълване на преброителната карта за сградите, жилищата и населението.

НСИ (2012) Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 година. Том 1. Население. Книга 2. Демографски и социални характеристики. София.

НСИ (2016) Индикатори за бедност и социално включване през 2015 г.
http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/SILC2015_U9QJAY2.pdf

Ошавков, Живко (ред.) (1968) Процесът на преодоляването на религията в България. Социологическо изследване. София, БАН.

Томова, Илона (1995) Циганите в преходния период. София, МЦПМКВ.

Томова, Илона (2000) Социална промяна и етнорелигиозни отношения. В: Фотев, Георги (съст.) Съседството на религиозните общности в България. София, Институт по социология при БАН, стр. 171-269.

Фотев, Георги (съст.) (2000) Съседството на религиозните общности в България. София, Институт по социология при БАН.

Хънтингтън, Самюъл (1999) Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред. Превод от английски. София, Обсидиан.

Ялъмов, Ибрахим (2017) Нови тенденции в общественото и религиозното мислене на българските мюсюлмани. София, Висш ислямски институт.

Allport, G.W. (1950) *The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation* (London: Constable).

Allport, G.W. & J.M. Ross (1967) Personal Religious Orientation and Prejudice, *Journal of Personality and Social Psychology* 5, 432–43.

Bufford, R.K., R.F. Paloutzian & C.W. Ellison (1991) Norms for the Spiritual Well-Being

Scale', *Journal of Psychology and Theology* 19, 56–70.

Grabtree, Steve (2010) Religiosity Highest in World's Poorest Nations

<http://www.gallup.com/poll/142727/religiosity-highest-world-poorest-nations.aspx>

EVS 2008 – Great Britain Field Questionnaire (European Values Study British Questionnaire (2009) Tilburg University, GESIS, Leibniz Institute for the Social Sciences.

The Harris Poll (2016) American teens no longer more likely than adults to believe in God, miracles, Heaven, Jesus, angels, or the Devil 02.00 PM EDT, Nov. 1, 2016

<http://www.theharrispoll.com/health-and-life/American-Teens-No-Longer-More-Likely-than-Adults-to-Believe-In-God.html>

Pew Research Center (2017) “Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe”

Trading Economics (2016) Bulgaria GDP per capita

<http://www.tradingeconomics.com/bulgaria/gdp-per-capita>

de Vries-Schot, Margreet R., Joseph Z.T. Pieper, and Marinus H.F. van Uden et al (2012) Mature Religiosity Scale. European Journal of Mental Health v.7, p.57-71 (DOI: 105708/EJMH.7.2012.1.3)

http://www.ejmh.eu/mellekletek/2012_1_57_Vriesschot_etal.pdf

WIN-Gallup International (2015) "End of Year Survey 2014: Regional & Country Results"

http://www.wingia.com/en/services/end_of_year_survey_2014/regional_country_results/8/46/